

Pálosfalvi Tamás

MONARCHIA VAGY RENDI ÁLLAM?

Gondolatok a késő középkori magyar állam jellegéről

Egy régi paradigma – a rendi dualizmus

A 15. század Európa politikai térképének egyszerűsödésével zárult. „A nyugati kereszténység területén a nagy királyságok, amelyek politikai szervezete nagyrészt túllépett a pusztán feudális kereteken, végül stabilitásra tettek szert.” Ez történt Angliában, Franciaországban, „amely az angol hódítás kísérletének kudarca és a burgundi állam összeomlása után erősebb és egységesebb volt, mint bármikor előtte”, vagy Spanyolországban a kasztíliai és aragón korona egyesülése után. De a politikai hatalom koncentrációja nem hagyta érintetlenül Itáliát és a Birodalmat sem, ahol ugyanez a folyamat szűkebb keretek között, területi fedelemségek szintjén zajlott le. Ugyanakkor „a Birodalom peremén, Skandináviában, Magyarországon, Lengyelországban és a század végén még Csehországban is, egy másik típusú állam jött létre”, amelyekben általában a határokon átnyúló királyi hatalom volt a jellemző. „Monarchiák voltak ezek is, természetesen, de *olyanok, amelyekben a királyi hatalmat korlátozta a katonáskodó nemesség, és, mint a nemzet öntudatának igazi őrizője, 'nemesi köztársaságokká' változtatta őket.*”¹

Az idézett gondolatok, amelyek a középkori Európa történetének legújabb, monumentális összefoglalásából származnak,² nem véletlenül csenghetnek ismerősen. A középkori Magyarország történetének szintén recens, gyakran idézett összefoglalásában hasonló érveléssel találkozunk. „Nyilvánvaló, hogy mint a lengyel–litván államot, úgy Magyarországot is a nemesi rend uralomra jutása juttatta tönkre. Röviden szólva, annak az ellenkezője ment itt végbe, ami Nyugat-Európában. Ott a királyi hatalom fokozatosan maga alá tudta gyűrni a partikuláris erőket, és 1500 tájára hatékony politikai rendszereket alakított ki. *Itt az idők folyamán a partikularizmus rendi formája diadalmaskodott a monarchia felett, és a királyság nemesi köztársasággá formálódott át.*”³ A tény, hogy a jeles szerző, Engel

* Köszönöm C. Tóth Norbertnek, Neumann Tibornak és Tringli Istvánnak, hogy hasznos észrevételeikkel és kiegészítéseikkel hozzájárultak a tanulmányhoz.

¹ A tanulmányban közölt idézetek kurzívval jelölt kiemelései a szerzőtől származnak.

² The New Cambridge Medieval History. Vol. VII. C. 1415 – c. 1500. Ed. Christopher Allmand. Cambridge 2008. 5.

³ Engel Pál: Szent István birodalma. Bp. 2001. 307.

Pál könyvének angol nyelvű változatából e sommás ítélet kimaradt,⁴ és így nem szolgálhatott alapul az európai összefoglalás vonatkozó részének írója számára, világosan mutatja, hogy általánosan elterjedt vélekedésről van szó. Ennek lényege, hogy Nyugat- és Kelet-Európa politikai (és persze társadalmi) története éppen abban a kritikus időszakban válik el egymástól, amikor a modern európai államrendszer kialakul. Míg nyugaton létrejönnek az újkori abszolutista állam alapjai, keleten a „rendiség” maga alá gyűri a királyi hatalmat, és ezzel évszázadokra gátat vet a modern állam kialakulásának.

Ugyanez a gondolat jelenik meg Európa középkori történetének egyik legújabb magyar nyelvű összefoglalásában is. „A magyar rendiség a XV. században élte virágkorát, amikor a köznemesi párt jelöltje (!), a törökverő kormányzó fia, Hunyadi Mátyás (1458–1490) szerezte meg a trónt és erős központi hatalmat hozott létre. Fényes uralkodása után még nagyobbnak tűnt a hanyatlás: a központi hatalom gyengülése, a rendi partikularizmus, a nemesi széthúzás megerősödése, mely nem tudta feltartóztatni a török előrenyomulást és 1526-ban a középkori magyar állam bukásához vezetett.”⁵ „A rendi monarchiát a XVI. század elején Európában az abszolút királyi monarchiák váltották fel. A rendi gyűlés, a hatalom kényelmetlen, de nélkülözhetetlen partnere elvesztette jelentőségét [...]. Az egyes európai országok nemzeti egységét az abszolút monarchiák teremtik meg a XVII. század végére. Ahol nem jött létre nemzeti abszolutizmus, mint Magyarországon és Lengyelországban, a rendi partikularizmus és a rendi anarchia a XIX. századig késleltette a nemzeti állam, a nemzeti ipar és nemzeti piac kialakulását.”⁶

A gondolatmenet alapja királyi hatalom és rendiség szembeállítás. Erős királyi hatalom és rendi politizálás egymást kölcsönösen kizáró kategóriák: vagy az egyik, vagy a másik határozza meg egy állam jellegét, de tartósan működőképes állam csak ott jöhet létre, ahol a központi hatalom maga alá gyűri a rendi partikularizmus erőit. Ott, ahol ez nem következik be, a hatalom a rendek kezébe csúszik át, amelyek viszont képtelenek az állam hatékony kormányzására. Az ilyen országok, éppen a rendi kormányzás elégtelensége miatt, életképtelenné válnak, vagy azért, mint Magyarország, mert nem tudják magukat megvédeni a külső támadásoktól, vagy azért, mint Lengyelország, mert lassan szétrohadnak, és aztán esnek áldozatul egészségesebb szomszédaiknak. A két út csak látszólag különbözik egyébként: Magyarország csak azért nem jutott a lassú szétesés sorsára,

⁴ *Pál Engel: The Realm of Saint Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526.* London–New York 2001. Helyesebb lenne ugyanakkor az angol nyelvű könyv magyar változatáról beszélni, hiszen az előbbi jelent meg korábban.

⁵ *Európa ezer éve: a középkor.* II. Szerk. Klaniczay Gábor. Bp. 2004. 321. A fejezet szerzője Sággy Marianne.

⁶ Uo. 322.

mert az oszmán-törökök már a halálos kór korai stádiumában végzetes csapást mértek rá, és így megkímélték a méltatlan agóniától.⁷ A teória kulcskategóriája az állam sorsát meghatározó két erő: királyi hatalom és rendiség küzdelme. Mint a végeredményből látható, Magyarországon a harc nem az erős királyi hatalom javára dőlt el, és ez évszázadokra meghatározta a fejlődés irányát. A magyar történetírás eddig csupán arra a kérdésre kereste a választ, hogy mikor kezdődött e küzdelem, és pontosan kik között is zajlott.

Szekfü Gyula eredetileg németül megjelent magyar államtörténetében a rendi állam korát Magyarországon a 13. századtól számította, és a királyi uradalmak eladományozásával hozta összefüggésbe. Az Árpádok kihalásának idejére a „nagybirtokosok hatalma már annyira megnőtt, hogy azt szinte a késő középkor önálló német fejedelmeinek hatásköréhez hasonlíthatjuk”.⁸ Ennek oka, hogy a nagybirtokosok célja nemcsak a birtokszerzés, hanem a királyi jogok kisajátítása is, és ily módon uralmuk területi alapokra helyezése. A magyar nagybirtok kifejlődése alkalmasint megállítható, de visszafordíthatatlan hatást gyakorolt a magyar állam fejlődésére. A „feudális” nagybirtokosok hatalmát ettől kezdve csak korlátozni lehet, megtörni nem, ami *permanens harchoz* vezet a királyi hatalommal. A magyar Anjou uralkodók, „réalpolitikuskok” lévén, elismerték, törvényessé tették a nagybirtok hatalmi állását, és „az állam céljai érdekében közreműködésre készítették” azt. „A rendiség akkor született meg, mikor a nagybirtoknak politikai súlya elismertetett.”⁹

Az Árpádok hatalmának megroppanása óta a királyi hatalom gyengülése folyamatos, bár nem egyenletes volt. A magyar állam túlélésének záloga ezért egyre növekvő mértékben egy másik erő lett, mégpedig „a vármegyékben egyformán megszervezett nemesi rend”, amely átvette „a központi hatalom elerőtlenedett kezéből” a nemzet önrendelkezését, bármit jelentsen is ez. Ettől kezdve „a fejlődés további folyama attól függött, mennyiben lesz képes a két nemzeti tényező, a királyság és a rendiség, működésében egymást ellensúlyozni”.¹⁰ Ezen két tényező ezért folyamatos harcot vív egymással a nemzeti élet különböző területeinek „intézése vagy felügyelete” miatt, és az államfejlődés útja csak akkor zökkenőmentes, ha a két tényező egyensúlyban van. Ehhez erőteljes uralkodókra van szükség, olyanokra, mint Mátyás, akik „nagybirtokosok és köznemesség állandó harcát” csillapítják. Az ilyen kormányzat azonban ellenhatást kelt, feléleszti a

⁷ Vö. *Engel P.*: Szent István birodalma i. m. 287., illetve Uo. 235., ahol a szerző már Szerbia 1438–1439. évi oszmán elfoglalását és a párhuzamos magyarországi betöréseket is „az új, nemesi Magyarország” védekezésére való képtelenségével magyarázza.

⁸ *Szekfü Gyula*: A magyar állam életrajza. Történeti tanulmány. Bp. É. n. (Reprint: Bp. 1988.) 55.

⁹ Uo. 60.

¹⁰ Uo. 68–69.

rendi szabadságok visszaállításának vágyát, olyannyira, hogy „a magyar rendek szemében immár kívánatosnak tűnt fel a lengyel rendek korlátlan, államellenes, államcélokkal nem törődő szabadsága”.¹¹ Céljukat a nagy király halála után el is érték, amikor a két Jagelló király uralkodása alatt „a rendek uralkodnak a központi hatalom ellenőrzése nélkül, s uralkodásuk osztályönzés, személyes politika és pártgyűlölet dolgában a lengyel történet legszomorúbb fejezeteivel vetekedik”.¹²

Nagyon hasonló álláspontot képviselt Hóman Bálint is, egyebek mellett a Szekfűvel együtt írott *Magyar Történet* általa készített középkori részében. A rendiségről vallott gondolatait – jellemző módon – az Anjouk erős királyságát ismertető részbe illesztette, mivel „a birtokos osztályok ellenkezés nélkül túrték és szívesen elviselték ugyan a jó királyok kemény és korlátlan uralmát, *de a maguk politikai jogait korántsem adták fel*”.¹³ Hóman értelmezésében attól a pillanattól kezdve, hogy megszűnik az uralkodó „magánhatalmának” – értsd: a királyi birtokoknak – túlsúlya a bárói, nemesi magánhatalommal szemben, az állam jellege „a monarchikus és rendi erőtenyezők mindenkori erőviszonyától, illetőleg a fejedelmi politika egyensúlyozó képességétől függött, és a két erőtenyező küzdelmének változó szakaszaiban a fejlődés hol a korlátlan királyság, hol meg a rendi alkotmány irányába fordult”.¹⁴ A küzdelem Magyarországon is zajlott, azzal a fontos különbséggel, hogy itt, hűbériség hiányában, „a magyar birtokos osztályok a politikai jogokért vívott magánhatalmi harcukban közjogi fegyvert is kénytelenek voltak igénybe venni a maga hatalmát isteni jogból származtató [...] királlyal szemben”.¹⁵

Szekfűhöz és Hómanhoz hasonlóan érvelt Eckhart Ferenc is *Magyar alkotmány- és jogtörténetében*, a „rendi alkotmány” működtetésében kulcsszerepet juttatva a köznemességnek. A rendi állam kialakulása – a III. András alatti korai próbálkozás kudarcá után – az Anjouk alatt megtorpant, mert az Anjou királyoknak nem volt rá szükségük, hogy „a köznemesség támogatását keressék”. A folyamat Nagy Lajos halála után indult be ismét, előbb, Zsigmond idején csak lassan, majd az „interregnum korában” felgyorsult, mert ez „különösen kedvezett annak a törekvésnek, hogy a köznemesség is hallassa szavát”.¹⁶ „Így alakul ki a XV. században hosszú fejlődés során a rendi alkotmány. Ilyenről akkor beszélhetünk, mikor a társadalom szélesebb rétegei megszervezkedve állandóan részt vesznek az állam ügyeinek intézésében. Ennek a részvételnek eszköze az országgyűlés [...]” A rendi

¹¹ Uo. 74.

¹² Uo. 84–85.

¹³ *Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet II.* Bp. 1936. 143.

¹⁴ Uo. 144.

¹⁵ Uo. 144–145.

¹⁶ *Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Szerk. Mezey Barna. Bp. 2000. 41. (Eredetileg megjelent 1946-ban.)

alkotmány lényege, hogy „benne az uralkodó és a rendek, mint a közjognak két különálló, egyenlő rangú tényezője áll egymással szemben, mint két egymástól független jogalany”.¹⁷ Ez a két különálló tényező egyenrangú félként egyezkedik – például a rendek adómegajánlásért cserében elvárják *legalábbis* szabadságaik biztosítását – és az ilyen „paktálások” első kifejelett példája az 1439. májusi dekrétum. Az ehhez hasonló „szerződés jellegével bíró törvények bizonyítják, hogy az országgyűléseken *két egyenlő jogú fél*: király és rendek álltak egymással szemben”.¹⁸ A rendi alkotmány alattvalói oldalának két tényezője a főnemesség és a köznemesség, és míg Mátyás az utóbbira támaszkodva háttérbe szorítja a főurakat, a gyenge Jagellók alatt a „főúri reakcióval” szemben immár a köznemesség mint önálló tényező szállt szembe, azzal a céllal, hogy a királyi tanácsot – vagyis a főurakat – ellenőrzése alá vonja és „az országgyűlésnek felelőssé” tegye (!).¹⁹

A kiváló jogtörténész, Bónis György, Eckharttal egy időben tette közzé gondolatait a magyar rendiséggel kapcsolatban. Jóllehet számos ponton világosabban fogalmazott elődeinél, és sokkal részletesebb vizsgálatokra alapozta következtetéseit, rekonstrukciója nem tér el fundamentálisan a „rendi állam” akkor már hagyományos képétől. Bónis szerint magyar *rendiségről* a 13. századtól beszélhetünk, *rendi államról* pedig a 15. századtól.²⁰ Ekkorra, a „quod omnes tangit” elv alapján már általános gyakorlat, hogy „az országgyűlésen egyesült »ország« minden fontos kérdésben hallatta a szavát, hozzájárulása nélkülözhetetlen volt”.²¹ Ennek következménye egy duális hatalmi struktúra, amelyben „a törvényhozás [...] végképp megoszlik király és rendek között”.²² Mátyás ebből a helyzetből kiindulva tudatosan támogatta a köznemességet, erősítette a nemesi vármegegyét, az országgyűlést pedig „a nemzet politikai központjává tette”. „A nagy küzdelem [...] a főnemesi és a köznemesi rend között folyt a hatalom birtokáért.” Míg azonban Mátyás képes volt a saját – és az ország – érdekében munkára fogni a rendiség tőle függetlenül létrejött erőit, a király halála után „az erős kézzel fenntartott harmónia” felbomlott, és az ország anarchiába zuhant.²³

Bónis munkájára már jól láthatóan jelentős hatást gyakorolt Mályusz Elemér 1940-ben megjelent nagy tanulmánya,²⁴ amelyben két nagy társadalom- és

¹⁷ Uo. 41.

¹⁸ Uo. 43.

¹⁹ Uo.

²⁰ *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Bp. 2003. 358. (Eredetileg megjelent: Kolozsvár 1947.)

²¹ Uo. 375.

²² Uo. 376.

²³ Uo. 385.

²⁴ *Mályusz Elemér*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. In: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára I–II. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1940. I. 309–433.

államszervező erő: a hűbériség és a rendiség magyarországi fejlődésben játszott szerepét vizsgálta, nem nagyobb összefoglalás keretében, mint elődei, hanem a témának szentelt kimerítő elemzésben. Mályusz volt az első (és voltaképpen a mai napig az utolsó is), aki a késő középkori magyar állam jellegét megpróbálta modellezni, és elkülöníteni a fejlődését meghatározó tényezőket. Főbb megalapításai részben egybecsengenek Hóman és Szekfű vélekedésével, de Mályusz forrásokkal is igyekezett alátámasztani következtetéseit, és ezek – mint Bónis példája is mutatja – hamar bekerültek a kutatás véráramába. Bekerültek, és ott is maradtak – annak ellenére, hogy Mályusz forráshasználata és forrásértelmezése ebben az esetben is, mint minden más, rendiséggel foglalkozó írásában, súlyos problémákkal terhes. Ezért szükséges, hogy részletesebben is kitérjünk rájuk.

Mályusz modelljében a király a tanácsban ülő nagybirtokosok között csak *primus inter pares*; ugyan hatalmasabb bármelyiküknél, „és a legveszedelmesebbet is megfélemezheti, főleg ha az előkelők egy részét megnyeri magának, de *ha a tanács többségével kerül ellentétbe, neki kell engednie*.”²⁵ Ebből következik a hatalom „dualisztikus” természete és a nagybirtokos bárók törekvése, hogy a befolyásuk alá eső területeken ne csak a felségjogok egyes elemeit kaparintsák meg, hanem az ott élő lakosság különböző rétegeit is függőségbe kényszerítsék. E törekvésük annyira sikeresnek bizonyult, hogy „Magyarország ilymódon a XV. század közepén eljutott társadalmi és állami fejlődése során oda, ahol a német birodalom a XIII. században volt, a hűbériségnek a központi hatalmat megbénító szerepéhez”.²⁶ (Mint láttuk, Szekfűnél ez a helyzet már a 13. század végén bekövetkezett.) A végzetes folyamatot átmenetileg Mátyás állította meg, egyrészt „még egyszer szétrombolva a főurak hatalmát”, másrészt, hogy művét tartós alapokra fektesse, azáltal, hogy „a hűbéri elv helyébe a rendit segítette” – praktikusán úgy, hogy a köznemességet fokozatosan bevonta az ország kormányzásába. Azért a köznemességet, mert az „egyedül korlátozta az állam sorsát korábban kizárólagosan intéző tényezők tevékenységét, amidőn képviselőit elküldötte az országgyűlésre”.²⁷ „A döntő fordulat a köznemességnek az állam irányítói közé lépése volt. Ezt elfogultság nélkül mondhatjuk új korszak kezdetének.”²⁸

Mályusz koncepciójának sarokkövét a magyar köznemesség államfenntartó szerepe képezte, amelyet a legváratlanabb helyeken és kontextusokban volt képes azonosítani és kimutatni. A gondolat olyannyira rögeszméjévé vált, hogy gyakorlatilag bármilyen forrást gond nélkül tudott – teljesen önkényesen – a kedvenc téziséhez igazítani. Amikor bizonyítani akarta például, hogy Magyarország is elindult a tartományi széttagolódás útján – és így evidensen szükség volt a köznemesség

²⁵ Uo. 336.

²⁶ Uo. 350.

²⁷ Uo. 355.

²⁸ Uo. 360.

állammegmentő tevékenységére – durván túlbecsülte a vajdai és báni hatalom kiterjedését. Von Below nyomán, aki szerint a fejedelmi hatalom a szabadok feletti bíráskodás jogának megszerzéséből eredt, Mályusz Magyarországon is ennek a tendenciának nyomait kereste, és meg is találta az erdélyi vajda és a szlavón bán „abszolút” bírói hatalmában – szerinte ugyanis a vajda és a bán törvényszékétől már a 14. században sem volt fellebbezés.²⁹ Hivatkozásának alapja Hajnik Imre mai napig gyakran használt munkája, amelyben négy oldallal a Mályusz által citált helytől azt olvassuk, hogy „a perek a bán székétől a királyi kúriába feljebb vihetők voltak”.³⁰ A vajda, illetve a bán területi hatalmának másik tényezője az lett volna, hogy Erdélyben és Szlavóniában a megyésispánok szerepét az alvajdák és a vicebánok játszották, ami miatt „kevésbé érvényesült a két országrész köznemességének önkormányzati törekvése”. Ennek jele állítólag az, hogy a szolgabírákat Erdélyben és Szlavóniában „valamennyi megye nemessége összegyűlve” választotta, és megyénként csak kettőt (ami Erdélyben igaz, Szlavóniában azonban minden megyében négyet, ahogy az anyaországban is),³¹ ráadásul az országgyűléseken, Mályusz szerint, nem jelentek meg sem Szlavónia, sem Erdély nemesei.³² Mindhárom állítás tételesen cáfolható,³³ és ezt tudni lehetett volna már 1940-ben is, ha Mályusz legalább az általa hivatkozott források tanúságtételét tiszteletben tartja.

²⁹ Uo. 346.

³⁰ *Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt.* Bp. 1899. 141. A vajdai és a báni székétől is az országbíró elé lehetett fellebbezni, ahonnan az ügy lezárás végett visszakérült a vajda, illetve a bán elé – de magam nem találtam arra példát, hogy bármelyikük érdemben módosította volna az országbírói ítéletet. Igaza volt tehát Werbőczynek, amikor azt írta, hogy az erdélyi és szlavón ügyekben a királyi udvarban hozott ítélet a vajda vagy a bán döntésétől függetlenül érvényben marad. Lásd *Stephen Werbőczy: The Customary Law of the renowned Kingdom of Hungary in Three Parts* (1517). Eds., transl. János M. Bak – Péter Banyó – Martyn Rady. Idyllwild–Bp. 2005. 378., 380.

³¹ *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526.* II. Megyék. Bp. 2017. 391., 420., 451.

³² *Mályusz E.: A magyar társadalom* i. m. 369.

³³ Az alvajdák és vicebánok státusza az anyaországi alispánokénak felelt meg, akiket a megye ispánja ugyanúgy a saját familiárisai közül nevezett ki, mint a vajda az alvajdát vagy a bán a vicebánt. Mályusz maga egy néhány esztendővel később (1946–1947-ben) írt, de csak 1988-ban megjelent munkájában (lásd *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban.* Bp. 1988. 33.) már azt állította, hogy az erdélyi megyék maguk választották a szolgabíráikat, és azt az állítást, hogy az erdélyi szolgabírákat „tartománygyűlésen” rendelték ki, Tagányi Károlynak tulajdonította. Ugyanitt (lásd uo. 60.) azt is olvassuk, hogy az erdélyi magyar nemesek országgyűlési részvétele „a szászokéhoz volt hasonló”, akik viszont rendszeresen képviselték magukat a pesti országgyűléseken. Ez már jelentős elmozdulás néhány évvel korábbi véleményéhez képest, bár Mályusz ragaszkodott ahhoz, hogy „az erdélyi nemesség követői a vajda árnyékában meghúzódva szemlélődtek az országgyűléseken”, ahogy nyilván a szlavóniai követek is a bán árnyékában. Ezt az a tény bizonyítaná, hogy a rákosi végzést írásba foglaló oklevél – ellentétben az anyaországi megyék köveivel – nem sorolta föl sem Erdély, sem Szlavónia követeit. A rákosi végzést ugyanakkor az országgyűlésen résztvevő szlavón nemesek azonnal átírták az országbíróval, lásd *Joannes Kukuljević: Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* Zagrabiae 1861. 254–259. A szlavóniai

Mindezek következtében „a nemesség így élete minden szakában a bántól, illetőleg vajdától függött, azoknak hatalma óriási méretűvé nőtt”³⁴ – ami természetesen ugyanúgy nem igaz, ahogy a kiindulópontként szolgáló állítások sem.³⁵ Ráadásul sem a vajdai, sem a báni hatalom nem vált örökletessé, hiszen a vajdákat és a bánokat a mindenkori magyar uralkodó szabadon nevezte ki és mozdította el, ami kizárja, hogy esetükben nyugati értelemben vett tartományúri hatalomról lehessen beszélni. Ez a tény már önmagában relativizálja a „felségjogok teljességének” vajda és bán általi megszerzésének tételét, amelyet Mályusz megint csak teljesen önkényesen válogatott, és ráadásul rosszul értelmezett adatokkal próbál alátámasztani. Csak Szlavóniánál maradvá: világos például, hogy Varasd városa nem a *bán*, hanem a Cillei család kezébe került Zsigmond adománya következtében,³⁶ arról nem is beszélve, hogy a város ekkor még nem is tartozott Szlavóniához. A 15. század közepén nem a *bán*, hanem a Cillei család nyerte el – Erzsébet királyné jóvoltából – a zágrábi püspökség feletti kegyúri jogot, de e jog a család kihalásával együtt szállt sírba.³⁷ Ezekből az adatokból ugyanúgy nem lehet a báni hatalom „korlátlanságára” következtetni, ahogy az erdélyi vajdáéra sem a vajdai és székelyispáni hivatal alkalmankénti egyesítéséből vagy abból a tényből, hogy a vajda időnként, de *szigorúan királyi felhatalmazással*, az egyébként autonómiát élvező szászok ügyeiben intézkedett, mint Stibor 1412-ben.³⁸

A köznemesség üdvös szerepének kibontakoztatására, a főurak hatalmának ellensúlyozása érdekében, a 15. század derekán érett meg az idő, amikor is „Mátyás döntése [...] utat nyitott a XIV. századi rendi teóriáknak, hogy a magyarság életébe behatolva segítsenek átalakítani az állam szervezetét”.³⁹ Mátyás annyira tudatosan törekedett a köznemesség helyzetbe hozására, hogy ezt valószínű politikai programmá emelte. Ezért aztán, Mályusz szerint, abban a királyi intézkedésben, amely a feltételes nemeseket is adófizetésre akarta kötelezni, nem az adófizetők köre bővítésének, és így a bevételek növelésének szándékát kell látnunk, hanem „csekélyszámú, de erős köznemesség” létrehozásának vágyát,

nemesség országgyűlési szerepléseiről lásd *Pálosfalvi Tamás*: Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes szlávón köznemesi politikus pályaképe II. Századok 142. (2008) 311–312.

³⁴ *Mályusz E.*: A magyar társadalom i. m. 347.

³⁵ Vö. *Mályusz E.*: Az erdélyi magyar társadalom i. m. 15–16., ahol a szerző éppen a bán hatalmának fokozatos korlátozását bizonyítja – a szlavóniai nemesség állítólag korlátozott „önkormányzati törekvése” által.

³⁶ *Mályusz E.*: A magyar társadalom i. m. 348.

³⁷ Uo. Vö. *C. Tóth Norbert*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. Győr 2017. 124.

³⁸ *Mályusz E.*: A magyar társadalom i. m. 348., és vö. Zsigmondkori oklevéltár III. (1411–1412). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. Borsa Iván. Bp. 1993. 2452–2453. sz. Mályusz téziseit Kristó Gyula is átvette, lásd A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 136.

³⁹ *Mályusz E.*: A magyar társadalom i. m. 368.

„amely anyagi viszonyainál fogva képes kiváltságaihoz illően élni és alkalmas segítőtársa az uralkodónak az országgyűléseken”.⁴⁰ Mátyás terve a nemesség tömeges ellenállásán megbukott ugyan – ami, jegyezzük meg, érdekes fényt vet uralkodó és köznemesség szövetségére –, de a király más úton mégiscsak megvalósította azt. Az 1486. évi nagy törvénykönyvben ugyanis a király, örökre megszüntetve a nádori közgyűlés intézményét, annak hatáskörét a megyére ruházta, ugyanakkor „a főurakat a nemesi megye alá rendelte”.⁴¹ A törvénykönyv ugyan kétséggkívül igyekezett növelni a megyei nemesség politikai szerepét,⁴² de ne feledjük, hogy Mátyás „örökérvényűnek” szánt rendelkezései többsége a rend helyreállítását célozta, így a főurak „megye alá vetése” is csak a nyilvános büntettekre vonatkozott, vagyis azon cselekményekre, amelyekben korábban a nádori közgyűlés volt illetékes. Egyebekben a megyei hatóság befolyása a nagybirtokosok fölött éppen olyan korlátozott maradt, mint korábban.

A rendiség államszervező erővé, az „államforma rendivé válását, dualisztikus jellegét” Mályusz szerint „a leghatározottabban a nádori intézmény átalakulása szimbolizálja”.⁴³ Mályuszt ebben a pontban volna legnehezebb elfogultsággal vádolni, hiszen a közelmúltig nemcsak ő, mások (köztük a jelen sorok szerzője) sem vették észre, hogy az úgynevezett nádori cikkelyek nem Mátyás korának alkotásai, és így a 15. századi rendi szerveződés szempontjából semmiféle relevanciájuk nincs.⁴⁴ Felmerül viszont a kérdés, hogy ha ebben a látszólag sarkalatos pontban sem áll meg Mályusz érvelése, mi marad a rendi dualizmus teóriájából, amikor (mint láttuk) egyéb tekintetben fejtegetései köszönőviszonyban sincsenek a források tanúságtételével? Ha, mint az egyértelműnek látszik, Mátyás nem állította az állam szolgálatába „a felnövő társadalmi erőket” – vagyis a köznemességet –, arra sem volt szükség, hogy halála után a „főúri reakció” visszavigye „az államot és a társadalmat arra a fokra, amelyen a XV. század közepén, Mátyás trónralépése előtt volt”.⁴⁵ Az a feltételezés pedig, hogy 1490 után a köznemesség „Mátyás törekvéseinek, államszervező erejének örökébe lépett”,⁴⁶ már-már abszurdnak tűnik. Különösen abban az idealizált, romantikus és teljesen életidegen értelmezésben, amelyet Mályusz kerekített az események köré. A köznemesség – így, tagolatlanul – „ösztonszerűen” vállalkozott volna egy olyan feladat végrehajtására, amelynek természetével kezdetben nem is volt tisztában. A „vágya” az volt, hogy „önmagát és az

⁴⁰ Uo. 369.

⁴¹ Uo. 373.

⁴² *Kubinyi András*: Mátyás király. Bp. 2001. 101–102.

⁴³ *Mályusz E.*: A magyar társadalom i. m. 374.

⁴⁴ *C. Tóth Norbert*: A nádori cikkelyek keletkezése. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Szerk. ifj. Bertényi Iván et al. Bp. 2013. [2014.] 36–45.

⁴⁵ *Mályusz E.*: A magyar társadalom i. m. 382.

⁴⁶ Uo. 389.

államot kiszabadítsa a megalázó helyzetből”, amelybe a főurak Mátyás halála után taszították őket. Önzetlenül, persze, még úgy is, hogy állammegmentő tevékenységének „nem látta közvetlen anyagi hasznát” [tudniillik a köznemesség].⁴⁷

Érdekes megfigyelni, hogy Mályusz már itt is eljutott saját elmélete korlátainak felismeréséig, anélkül, hogy ezeket a korlátokat a továbbiakban figyelembe vette volna; erre alább még látni fogunk példát. Szerinte ugyanis a köznemesség, bár az „állam sorsának intézésében” jelentős tényező lett, e szerepét csak akkor érvényesíthette, „ha tömegeit Rákoson felvonultathatta” – vagyis az országgyűlésen. „Ilyen alkalmakkor a királytól és a főuraktól engedményeket és ígéreteket kapott, mihelyt azonban elszéledtek képviselői, az uralkodó, mintha mi sem történt volna, megint régi tanácsadói szavára hallgatva, a régi szellemben kormányzott.”⁴⁸ Vagyis a „rendi dualizmus”, a köznemesség aktív szerepvállalásával, évente arra a két hétre korlátozódott, amikor a nemesség tömegesen vett részt az országgyűlésen – egyébként a kormányzat jellege nemigen volt más, mint korábban az Anjouk, Zsigmond vagy éppen Mátyás alatt. E két hétben a köznemesség olyan engedményeket kapott, amelyeket a továbbiakban senki nem vett figyelembe, legalábbis a kormányzás mindennapi munkájában biztosan nem; úgy léptek át rajtuk, mint Zsigmond vagy Mátyás a saját ígéretein. Ezen a helyzeten, mint maga Mályusz megállapította, az sem változtatott, hogy idővel köznemesei ülnökök kerültek a királyi tanácsba, hiszen „háttérbe szorultak a tárgyalások közben, a kormányzás úgy folyt, mintha ott sem lettek volna a királyi tanácsban”.⁴⁹ Ebből azonban Mályusz nem azt a logikus következtetést vonta le, hogy a köznemesség királyi hatalmat pótló „államszervező tevékenysége” fából vaskarika, hanem inkább olyan fikatív – és meglehetősen abszurd – felvetésekkel állt elő, mint hogy a köznemesség, a tényleges hatalmi viszonyok megváltoztatásának érdekében, a familiaritás intézményének kiküszöbölésére törekedett, hogy „a nagybirtokosokat visszaszorítva [...] az állam hatalmát régi fényébe visszaállítsa”.⁵⁰

Ha elmondható, hogy Mályusz 1940-ben publikált tanulmánya kevés kapcsolatot tart a forrásokkal, és annál többet a szerző preconcepcióival, akkor ugyanez hatványozottan érvényes Mályusz tizenhét esztendővel későbbi, a magyar rendi állam 15. század közepi genezisének szentelt munkájára.⁵¹ Kevés ehhez foghatóan nagyhatású darabja van a késő középkori Magyarország történetével foglalkozó

⁴⁷ Uo. 390.

⁴⁸ Uo. 394.

⁴⁹ Uo. 396. Vö. *Kubinyi András*: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Bp. 1986. 73–74., a köznemesei ülnökök névleges szerepére.

⁵⁰ *Mályusz E.*: A magyar társadalom i. m. 397.

⁵¹ *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Bp. 1958. (Eredetileg megjelent: Századok 91. [1957] 46–123., 529–602.)

magyar historiográfiának. A tanulmány megkerülhetetlen hivatkozási ponttá vált mindenki számára, aki a korabeli Magyarország politikai vagy társadalmi fejlődését, esetleg általában a rendiség problémáját vizsgálja, és nem hiányozhat egyetlen bibliográfiából vagy egyetemi vizsgára feladott kötelező irodalomból sem.⁵² A dolgot a Mályusz minden munkájára jellemző adatgazdagság és világos érvelés mellett nyilván az is magyarázza, hogy rajta kívül sem előtte, sem azóta nem vizsgálta senki részletesen a 15. századnak azt a két évtizedét, amikor a köznemesség részvételével tartott országgyűlések a magyar politikai élet integráns részévé váltak. Mályusz következtetései ennek megfelelően úgy kerültek bele a magyar történetkutatás véráramába, hogy azok megalapozottságát, helytállóságát, alkalmazhatóságát senkinek nem állt módjában ellenőrizni, más véleményekkel ütköztetni – egyszerűen azért, mert az övéhez hasonló forrásismereten alapuló vélemények nem léteztek, és a mai napig sem léteznek.

Ez a helyzet már önmagában is indokolná, hogy több mint hatvan év után ismét elővegyük Mályusz Elemér munkáját, és legalább azzal a – nem túl bőséges – ismeretanyaggal ütköztessük, amely időközben mégiscsak felgyűlt az általa is vizsgált korszakra vonatkozóan. Ennél fontosabb szempont, hogy Mályusz a magyar „rendi állammal” kapcsolatos elméletét egy olyan historiográfiai konstrukció alapjára húzta rá, amely már a saját korában sem számított modernnek, mára pedig teljesen elavultnak mondható. (Erre a későbbiekben még visszatérek.) Ha pedig a kiinduló tételek sem érvényesek, erős a gyanú, hogy a belőlük levont következtetések is revízióra szorulnak. És végül a legfontosabb: a korszakot az átlagosnál jobban ismerő kutató számára itt még inkább szembeszökő, hogy Mályusz első pillantásra meggyőzőnek tűnő és kétségtelenül elképesztően széles forrásbázison felépülő elméletei a valóságban milyen gyenge lábakon állnak, és milyen kevés kapcsolatot ápolnak magukkal a forrásokkal. Ez utóbbiakat Mályusz, ennyi bátran leszögezhető, még saját korábbi önmagához képest is feltűnő szabadossággal hajlítgatta a számára kedves előfeltevésekhez, elképesztő mennyiségű bizonyíthatatlan feltevéssel és következtetéssel terhelve őket. Eljárása, mint arról már szó esett, nemcsak az 1957-es Hunyadi-tanulmányt jellemzi, hanem szinte valamennyi olyan írását, amely a rendi korszakkal foglalkozik.

⁵² Tételes felsorolásuk teljesen felesleges lenne, elegendő egy pillantást vetni a középkori magyar törvények modern kiadásához (Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Szerk. Döry Ferenc – Bónis György – Bácskai Vera. Bp. 1976. – a továbbiakban: DRH 1301–1457 – passim) fűzött kommentárookra és jegyzetekre ahhoz, hogy az ember meggyőződjön Mályusz munkájának óriási hatásáról. Vö. még az idegen nyelvű irodalomból *Janos M. Bak*: Königtum und Stände in Ungarn im 14.–16. Jahrhundert. Wiesbaden 1973. 103.; *Martyn Rady*: Nobility, Land and Service in Medieval Hungary. London 2000. 210.

Mályusz Elemér és a rendi állam

Mályusz gondolatmenetének kiindulópontját az a feltevés képezi, amely az 1940-es tanulmány alapja is volt: hogy tudniillik a 15. századi nagybirtokosok – evidensen a Zsigmond-kori vagyonok kialakulása miatt – „a királynál, ha ennek nincsenek személyes, lekötözött hívei, ha nincs pártja, együttesen erősebbek, *nélküle is el tudják kormányozni az országot*”.⁵³ Míg a 14. századi nagybirtokosok csak arra törekedtek, hogy minél nagyobb birtokot szerezzenek, „Hunyadi korának nagybirtokosai” már arra, hogy uralmuknak „állami szervezet” jellegét adják, ennek érdekében pedig tudatosan törekedtek a felségjogok jelentősebb elemeinek „zsákmányul ejtésére”. Királyi hatalom és nagybirtokos arisztokrácia viszonya ennél fogva más, mint konfliktusos nem is lehet, hiszen előbbinek elemi érdeke a korlátozására törekvő erők megfékezése. Ha figyelmesebben szemügyre vesszük a példákat, amelyekkel Mályusz az elméletét alátámasztani törekszik, akkor kiderül, hogy azok többsége erre tökéletesen alkalmatlan – és ez még a jobbak eset, ugyanis számos helyen a tudós szerző olyan mértékben értelmezte félre a felhasznált forrásokat, hogy már nagyon nehéz nem tudatosságra gyanakodni.

Eleve árulkodó, hogy Mályusz a királyi hatalom sérelmére tett „uzurpációk” legtöbb példáját abból az időszakból válogatja, amikor – uralkodásra alkalmas király hiányában – nem is lehetett szó a királyi hatalom érvényesítéséről. Teljesen indokolatlan az I. Ulászló halála (1444. november) és V. László tényleges uralmának megkezdése (1453. január) közötti időszakban az ország kormányzását biztosító főurak hatalomgyakorlása kapcsán a „királyi felségjogok elemeinek” megszerzéséről elmélkedni, hiszen az inkriminált bárók – köztük Hunyadi János – másként, mint a királyi hatalom elemeinek gyakorlásával nem is biztosíthatták volna az ország kormányzását. De Mályusz példái akkor is sántítanak, ha szélesebb időkörből válogat. „Bármelyik főúr vezetője lehetett annak a megyének, amelyben birtokai feküdtek, ha a királlyal magának adatta az ispáni tiszteletet”, írja például a „közigazgatás”, a „megyei szervezet” vélelmezett bárói „kézbevétele” kapcsán,⁵⁴ de az állítás érvényességét nehéz volna a 15. század közepére korlátozni; kétszáz évvel korábban vagy később ugyanúgy megállna. Ráadásul e tételt olyan példákkal illusztrálja – az Ozorai Pipónak mint temesi ispánnak alávetett megyecsoporttal, illetve a macsói bánáshoz tartozó megyékkel –, amelyeket bajosan lehetne a nagybirtokos arisztokrácia hatalmi ambícióinak keretében értelmezni, lévén hogy létrejöttüket határozott és kifejezetten erős királyi akaratnak köszönheték. Ha persze, mint Mályusz, úgy gondoljuk, hogy a macsói

⁵³ Mályusz E.: Magyar rendi állam i. m. 4.

⁵⁴ Uo. 7.

bán joghatósága alá tartozó megyék ispánjait először I. Ulászló uralkodása idején nevezte ki a bán, ily módon kiszakítva e megyéket „a közvetlen királyi rendelkezés alól”,⁵⁵ ezt bátran lehetne „igen jelentős” változásnak tekinteni; sajnos azonban ekkor már évszázados gyakorlatról beszélhetünk, amiként Erdélyben és Szlavóniában is, a királyi hatalom bárminemű sérelme nélkül.⁵⁶

A királyi felségjogok nagybirtokosok általi uzurpálásának legszemléletesebb példája Mályusz szerint Jiskra felvidéki „impériuma”, amely azonban éppen nem alkalmas a bizonyítani vágyott tézis alátámasztására. Egyfelől (mint maga Mályusz is megjegyezte egy másik írásában): Jiskra egy fia magánbirtokot sem szerzett az általa dominált országrészben,⁵⁷ nem volt tehát nagybirtokos,⁵⁸ másrészt hatalmát – korántsem önkényesen, hanem az „ország örököse”, Luxemburgi Erzsébet felhatalmazásából – végig mint „László király magyarországi főkapitánya” gyakorolta, a befolyási övezetében fekvő városokat, várakat és megyéket ezen a címen igazgatta. Az országrész erőforrásait, ez vitathatatlan tény, nem a saját gazdagodása, hanem a gyermekkirály, V. László jogainak fenntartása érdekében használta, és hatalmát a király trónra lépése után teljes egészében V. László szolgálatába állította.⁵⁹ Abból, hogy egyes nagybirtokosok, királyi vagy más felhatalmazás alapján, alkalmasint maguk hajtották be egy-egy megye adóját, megint csak önkényesen lehet arra következtetni, hogy itt az adó „fokozatos kisaajtítása” ment végbe. Olyan jellegű meghatalmazást, amilyennel I. Ulászló hatalmazta fel a Gersei fivéreket a Zala és Vas megyei kamarahaszna behajtására, tucattal lehetne ugyanis idézni más korszakokból is – a kivetett, de még be nem hajtott adó lekötése „elő- vagy utófinanszírozás” céljával bevett gyakorlat volt máshol is a premodern állam időszakában. Ezt támasztják alá egyébként a Mályusztól hozott példák is, hiszen Hunyadi – mint kormányzó! – kifejezetten fizetségképpen rendelkezett a kamara hasznával Pálóci László országbíró, illetve Szentmiklósi Pongrác javára, amint tették azt rendszeresen az uralkodók is.⁶⁰

⁵⁵ Uo. 7–8.

⁵⁶ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. I. 27.

⁵⁷ Mályusz E.: A magyar társadalom i. m. 349.

⁵⁸ Az Engel Pál által (A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században. In: *Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. 31.) neki tulajdonított három vár – Zólyom, Lipcse és Dobronya – sohasem volt a tulajdona.

⁵⁹ Vö. magának Mályusznak értékelését 1940-ből: „A gyermekkirály, V. László iránti hűség volt valósággal az utolsó szál, amelyet még el kellett volna szakítania, hogy végleg függetlenítse magát, országrészét pedig, a cseh királyságra, mint hátvédre támaszkodva, akár le is szakítsa Magyarország testéről.” (Lásd A magyar társadalom i. m. 349.) Valójában a király iránti hűség nem az utolsó, hanem az egyetlen – vagy legalábbis a legfontosabb – szál volt, amelyet sem Jiskra, sem más nem akart elszakítani. Semmiféle jele nincs annak, hogy Jiskra bármilyen területet le akart volna szakítani Magyarországtól. Ha ez így lett volna, aligha Mátyás hű bárójaként hal meg – Arad megyei birtokosként.

⁶⁰ Mályusz E.: Magyar rendi állam i. m. 10.

Nyilván ugyanez történt a Rozgonyiak esetében is, akik Sopron megyében hajhatták be a kamara hasznát – világosan a kormányzó és az országlakosok felhatalmazásával, az *ország védelmére*. Nincs szó tehát arról, hogy „a földesúri jogkör nőtt át az állam szférájába”,⁶¹ mint ahogy arról sem, hogy a behajtott összegeket „maguknak tartották meg”, hacsak nem abban az értelemben, hogy tényleges költségeiket megtérítették.⁶² Fontos látni, hogy a királyi pénzverési jog átmeneti átruházásának gyakorlata sem az 1440-es években kezdődött, és az ilyen jog gyakorlása egyetlen esetben sem vált állandóvá.⁶³ Arról, hogy bármelyik főúr saját hatáskörben, önhatalmúlag veretett volna pénzt, nincs tudomásunk.

„Megesett, hogy egy-egy főúr is saját jobbágyaitól állami cél érdekében kívánt áldozatvállalást, mint 1440-ben Thallóczi Frankó volt szőrényi bán s nándorfehérvári kapitány” – írja Mályusz a rendkívüli adó kapcsán, majd így folytatja: „első pillanatban önzetlennek látszik eljárása”. Második pillanatban persze már nem, hiszen „a főurak a köz javára fordított kiadásait pontosan számon tartották s követeléseiket adandó alkalommal a királlyal birtokadomány formájában kielégítették”, ezért aztán kétségtelen, hogy Tallóci „jobbágyai, bár közvetve, elsősorban az ő érdekeit szolgálták adózásukkal”.⁶⁴ Ha így lett volna is, azzal Mályusz mindössze annyit állapított volna meg, hogy, mint a premodern állam időszakában mindenhol és mindig, az állami funkciókat gyakorló főurak a saját forrásaikból előlegezték meg az állam és főképpen a védelem működéséhez szükséges költségeket, amelyeket aztán persze igyekeztek valamilyen formában behajtani. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy állami feladatokat láttak el, nem pedig a saját zsebükre dolgoztak. Tegyük hozzá, Tallóci ráadásul nem a saját jobbágyait adóztatta, mint azt Mályusz vélte, hanem a vránai perjelség krassó-szentmihályi népeit – nyilvánvalóan fivére, a hivatalban lévő perjel, Tallóci Jován nevében, aki éppen Nándorfehérvár védelmében volt elfoglalva.⁶⁵

Mályusz szerint az új típusú – a királyi jogok uzurpációján alapuló – főúri hatalomépítést egy másik tényező is kifejezetten segítette. A magyar nagybirtokosok

⁶¹ A felvetés már csak azért is értelmetlen, mert „földesúri” és „állami” hatalom a premodern állam időszakában elválaszthatatlan egymástól, tekintve, hogy minden földbirtokos *ipso facto* az államhatalom része is volt egyben – akár bíraskodott, akár hadba vonult, akár adót szedett.

⁶² „magnificus vir dominus Johannes de Hwnyad, regni Hungarie gubernator lucrum camere anni presentis in isto comitatu Soproniensi cum magnificis et nobilibus regnicolarum personis uniformiter et pari voluntate pro subsidio huius regni magnifico Johanni de Rozgon, wayvode Transilvanis (így!) necnon similiter magnifico Rinoldo, comiti Siculorum etc. dicari et exigi sibi ipsis contulerunt et contulissent extorquendum” – *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története 1. III. Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig. Sopron 1924. 311.

⁶³ *Kálnoki-Gyöngyösi Márton*: Főúri pénzverési jogosultak a 15. századi Magyarországon. Századok 150. (2016) 341–367.

⁶⁴ *Mályusz E.*: Magyar rendi állam i. m. 61.

⁶⁵ *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 353.

Zsigmond kíséretében, megismerkedtek a nyugat-európai hűbériség tagoltabb társadalomszervezetével, egyben lazább függőségi viszonyaival, és ezt az újonnan megismert modellt szerették volna magyar földön is meghonosítani. Elmélete alátámasztására ugyan Mályusznak semmilyen forrás nem áll rendelkezésére, röviddel később immár mégis tényként közli: „a nagybirtok lényegében rejlő önállósulási tendenciák, *korszerű diplomáciai játékmóddal párosulva*, a magyar állam egységére nagy veszélyt jelentettek. Nemcsak szervezetének, hanem területének egysége is kockán forgott. Az állam, amelyben a legfőbb hatalmat az egyházi és világi főurakból álló tanács tartotta kezében, gyenge volt ahhoz, hogy útját állja a bomlasztó tevékenységnek, melyet elsősorban magának a tanácsnak a tagjai fejtettek ki”.⁶⁶ Az így előállott helyzet „az önállósulásra késztető reális erők megfékezését tette szükségessé” – a feladatra pedig a polgárság mellett a köznemesség vállalkozott, két olyan réteg, amelyek „az állam egysége körül forgó küzdelemben mint szövetségesek túlsúlyt biztosítva a felek egyikének, eldönthetik a harcot”. Ennek során aztán olyan mértékben átalakul az államszervezet, hogy „a tanács, a megerősödő országgyűlés mellett, elveszíti korábbi hegemoniáját s ezzel a benne csoportosuló nagybirtokosok divergáló törekvései is korlátok közé szorulnak”.⁶⁷

Bizonyítandó, hogy a köznemesség tudatosan törekedett arra, hogy „a megyét saját akaratának végrehajtóeszközzé tegye”, Mályusz sorra vette azokat a Zsigmond-kori dekrétumokat, amelyekbe ilyen törekvéseket „bele lehet olvasni”. Jóllehet módszere itt sem teljesen mentes az önkényes értelmezésektől, a hivatkozott dekrétumok legalább tényleg foglalkoznak a megyei hatóság feladataival. Amikor azonban annak vizsgálatára kerít sort, hogy Hunyadi korában miképpen erősödött tovább a köznemesség befolyása a megye keretei között, hogy végül a nagybirtokos arisztokrácia méltó ellenfeleként léphessen színre a királyi hatalom védelmezőjeként, Mályusz teljesen elveszti a kapcsolatot forrásaival. Eljárását tökéletesen szemlélteti az a mód, ahogyan a megye új politikai kezdeményező szerepét Somogy megye példáján keresztül kimutatni vélte egy 1444. január 13-án kibocsátott megyei oklevél kapcsán.

A Mályusz által oly döntő fontossággal felruházott oklevél kibocsátói Somogy megye választott bírái és szolgabírái, összesen nyolcan, mint az a pecsétekből világosan kiderül. Előadják, hogy korábban kelt ítéletlevelükben Szerdahelyi Bánfi Derst 1800 aranyforint megfizetésére kötelezték Garázda Balázs javára. Garázda később kérte őket, hogy az ítéletnek szerezzenek érvényt „az általunk és Somogy megye valamennyi mágnása és előkelő nemese által hozott határozat erejének és hatályának értelmében, amely határozatot az örökös békekesség megszilárdításáért

⁶⁶ Uo. 16.

⁶⁷ Uo.

a király urunk és az ő prelátsai és bárói hozzájárulásával és jóváhagyásával magunk közt elrendeltünk és létesítettünk *hoc tempore passagii*”. Mire ők, „áttekintvén és megfontolván a hitükre (fide nostra) alkotott és megerősített határozatokat és törvényeket”, nehogy a bárki által elkövetett hatalmaskodások büntetlenül maradjanak, „a fent említett, esküvel megerősített határozatunknak érvényt kívánva szerezni”, a vízkereszt ünnepét követő szerdán Marcali János és István somogyi ispánokkal, egyben kapitányokkal, valamint a megye más nemeseivel Szerdahelyi Ders birtokrészeire kiszállván, azokat Garázda Balázs számára foglalták le addig, amíg Ders az 1800 forintot teljes egészében meg nem fizeti.⁶⁸

Mályusz úgy értelmezte, hogy a megye mágnásai és előkelő nemesei (nála: előkelők és nemesek) az ítélet meghozatalában működtek közre, és az ítéletet a megyén átvonuló király a prelátsaival és báróival együtt megerősítette. Az oklevél szövegéből azonban világosan kiderül, hogy ez az értelmezés három ponton is téves. Egyrészt kétségtelen, hogy a megyei hatóság által hozott ítélet nem azonos Somogy megye mágnásainak és előkelő nemesinek *dispositiójával*. Másrészt a szövegben szereplő *passagium*, amelyet a fenti fordításban eredetiben hagytunk, nem a megyén történő átvonulást jelenti: a kortársak, mint az több egykorú oklevélből kiderül, az éppen lezárult balkáni hadjáratot illették ezzel a névvel.⁶⁹ Harmadszor, nem kevésbé nyilvánvaló, hogy Somogy megye *dispositióját* a király és bárói nem utólag erősítették meg, hanem éppen ellenkezőleg: a *dispositio* meghozatalára a király, a prelátsók és a bárók előzetes jóváhagyásával került sor. Arról már nem is szólva, hogy a *dispositio* meghozatalában, bármiképpen történt is az, a megye nagybirtokosai is részt vettek – nyilván nem a köznemesség ellenfeleiként. Mindebből egy dolog világosan kiderül: az 1444. áprilisi országgyűlés, négy derék nemes választását rendelve a megyei hatóság mellé, nem Somogy megye önálló kezdeményezését tette magáévá, amint azt Mályusz vélte.⁷⁰

Gondolhatnánk persze, hogy a kiváló tudós egyszerűen félreolvasta az oklevelet, bár ennek mértéke éppen Mályusz esetében már önmagában gyanút kelt. A továbbiakban azonban, Hunyadi és a köznemesség vélelmezett szövetségéről értekezve éppen ilyen önkényesen válogatja és értelmezi forrásait. Hunyadi, így Mályusz, „helyeselte a megyei nemesség törekvését, hogy még saját szolgabíráinak

⁶⁸ „secundum vim et formam nostre cunctorumque magnatum et procerum nobilium totius comitatus Simigiensis dispositionis, quam dispositionem pro eterne pacis stabilitatem de consensu et assensu domini nostri regis suorumque prelatorum et baronum inter nos in hoc tempore passagi fecimus et disposuimus” – *Géresi Kálmán: A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára I–V. Bp. 1882–1897. II. 235.*

⁶⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 13757: „in ista novissima expeditione passagii” (1444. jún. 11.); DL 65411: „in ista presenti passagii expeditione contra dictos hostes paganos instaurata” (1444. jan. 25.)

⁷⁰ *Mályusz E.: Magyar rendi állam i. m. 20–21.*

háttérbe szorulásának az árán is igyekezzék kikapcsolni az ispánokat és az alispánokat”, aminek egyik eszköze az lett volna, hogy „a korábbi megyei hatóság helyébe a nemesség egyeteme lépett”.⁷¹ A „kormányzó és a megyék együttműködését” lett volna hivatott biztosítani az 1447. évi dekrétum VII. cikkelye, amely azon a reményen alapult, hogy „a megyék nemessége [...] a bárókat is fékentarthatja”. Mályusz ehelyütt gonosztevőket rejtegető bárókat említ, nyilván azért, mert így könnyebb a szövegészt a megfelelő módon értelmezni; a dekrétum szövegében azonban bárók és országlakosok (*baronum et regnicolarum*) áll, ráadásul a végrehajtásról intézkedő rész nem úgy rendelkezik, hogy az ilyen személyek birtokait a kormányzónak kell lefoglalnia, hanem úgy, hogy ezt vagy a kormányzó tegye, vagy az, akit a nemesség egyeteme erre felkér. Nehéz elképzelni, hogy ez a személy adott esetben ne egy környékbeli nagybirtokos lett volna.⁷²

„A kormányzó kétségtelenül biztosan számíthatott arra, hogy a nemesség megyénként támogatja a bárókkal szemben”⁷³ – nyilván a familiaritás nemesi társadalmat ezer szállal átszövő kötelékeiről mintegy varázsütésre megfélemlítve. Ennek a váratlan érzékenységre Mályusz szerint az volna a jele, hogy Hunyadi, a megyei nemesség feltételezett támogatásával, „az alispánok rovására” a szolgabíráknak juttatta a döntő szót.⁷⁴ Mindezt azzal véli bizonyítani, hogy 1452-ben Hunyadi egy birtokvisszafoglalás végrehajtásával a Zala megyei szolgabírák mellett a vránai perjelt bírta meg, az ispán és az alispánok elfogultságára hivatkozva. Mályusz szövegéből sajnos nem derül ki – talán nem véletlenül –, hogy az alperes Csapi András a megye ispánságát viselő Marcali János familiárisa,⁷⁵ ezért bízta meg a kormányzó az ispán helyett a vránai perjelt, Szentgyörgyi Székely Tamást a végrehajtással – nem mint Hunyadi rokonát, hanem mint a legközelebbi, fegyveres erővel rendelkező nagybirtokost. Elég valószínű, hogy ugyanerről van szó a Mályusz által citált másik ügyben is, ahol Hunyadi a nyitrai ispán, Ország Mihály elfogultsága miatt rendeli a szolgabírák mellé Szentmiklósi Pongrát liptói ispánt. Mályusz szerint nem

⁷¹ Uo. 22. Zala megyében az universitas „feljogosítottnak érezte magát, hogy hatalmaskodót saját hatáskörében megbüntessen”, és Mályusz a vonatkozó lábjegyzetben idézi is az oklevél megfelelő passzusát (*de sano consilio universitatis nobilium*), a folytatást azonban, amiből kiderül, hogy ez csupán a sedrián megjelentek egyetemet jelenti (*protunc nobiscum in sede nostra iudiciaria sedentium*) már bölcsen kihagyta. A büntetés, tegyük hozzá, egy engedéllyel elköltöztetett jobbágy pincjének kirablását és onnan egy egész hordó bor elvitelét szankcionálta. Lásd Zala vármegye története. Oklevéltár II. 1364–1498. Szerk. Nagy Imre – Véghegy Dezső – Nagy Gyula. Bp. 1890. 534. Amúgy mindkét Mályusz által citált oklevél kiadói az alispánok és a szolgabírák, a máramarosi esetben (lásd *Mihályi János: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramarossziget 1900.* 363.) a megye nemesei is, vagyis szó sincs arról, hogy a nemesség egyeteme a megyei hatóság helyébe lépett volna.

⁷² DRH 1301–1457. 362–363.

⁷³ *Mályusz E.: Magyar rendi állam i. m. 23.*

⁷⁴ Akiket, mint Mályusz a következő oldalon írja, „már közel két évszázados gyakorlat forrasztott össze az alispánokkal, és így szokatlan lett volna az ispánok ellenőreivé tenni őket”.

⁷⁵ Vö. *Engel P.: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 239.*

világos, hogyan lehetett Ország elfogult bíró az Apponyiak vitájában; bár az oklevél fogalmazása valóban elég homályos, az világos, hogy az ispán is az elkövetők közé tartozott (*patrator premissi facti [...] fore decernitur*) minden bizonnyal a felsorolt Apponyiak az ő segítségével vetették ki a panaszos László embereit Appony várából, ami egyébként – ismerve Ország Mihály elő- és utóéletét – egyáltalán nem volna meglepő.⁷⁶ Olyan tucatügyekről van tehát szó, amelyekben a nagybírói irodák rutinszerűen delegáltak az elfogult illetékes hatóság helyett másokat; ezekbe belelátni, hogy Hunyadi „tervszerűen” erősítette „szövetségesét, a megyei nemességet” – ehhez komoly elfogultság szükséges.

Az országgyűlési határozatok vizsgálatánál ugyanezt az elfogultságot tapasztaljuk. „Ahová lépek, köznemesi politikai ambíciókat találok” – mondhatta volna Mályusz, és, mint tudjuk, aki keres, az talál. Az 1446. júniusi „kormányzóválasztói program” Mályusz szerint „báróellenességével egy pillanatra sem hagy kétségben, hogy a Hunyadi-párt és a köznemesség felfogását, akaratát és törekvéseit fejezi ki”, miközben, mint ugyanő megállapítja, „kézzelfoghatóan egyik követelményből sincs haszna a nemességnek”, mert a „rendelkezések közvetlenül Hunyadinak és bárói párthíveinek az érdekét szolgálják”.⁷⁷ Világos tehát: *a báróellenes cikkelyek a bárók érdekeit szolgálják*. A júniusi pontok egyike arról rendelkezett, hogy a báróknak az országgyűlésen le kell mondaniuk hivatalaikról, azok betöltését az országgyűlés kompetenciájába utalva. A rendelkezés célja világosan az, hogy királyi hatalom hiányában a főhivatalok legitimitását, egyben ellenőrzését megpróbálja biztosítani. Nem báróellenes intézkedésről van tehát szó, már csak azért sem, mert az 1447. márciusi országgyűlés már nemcsak a báróktól, hanem magától a kormányzótól is megkövetelte, hogy az évente pünkösdkor tartandó országgyűlésen mindig tegye le hivatalát – amit nehéz volna úgy értelmezni, hogy a báróellenes, Hunyadi-párti köznemesség saját szövetségesének hatalmát kívánta volna korlátozni.⁷⁸

A dekrétum folytatásában ugyanakkor „a hangadók” már a „prelátusok és bárók” – nem világos, ez miből következik, és hová lett időközben a köznemesség, amely „oly nagy számban” jelent meg az országgyűlésen, hogy a tanácskozásokat Rákos mezején kellett tartani. Mindenesetre Mályusz szerint „a köznemesség számára azonnali előnyt jelentő végzések [...] kimaradtak a decretumból. A prelátusok és a bárók arra hivatkozva, hogy ezek érettebb megfontolást igényelnek, a döntést

⁷⁶ Lásd például DL 44981 (1461).

⁷⁷ Mályusz E.: Magyar rendi állam i. m. 43. Az 1446. június 13-ai dekrétum egyetlen példánya (DL 13398.) sohasem volt megpecsételve, nem pedig elveszett a pecsétje, mint állítja DRH 1301–1457. 354. Ez ráadásul nem is lehet a végleges példány, mivel a pecsételési záradék szerint Hunyadi János erdélyi vajdai pecsétjével (*sigillo nostro quo ut waywoda Transilvanensis utimur*) akarták hitelesíteni, az 1447. márc. 25-én átírt példány viszont az universitas és a kormányzó pecsétjeivel (*sub nostre universitatis et magnifici domini Johannis de Hunyad gubernatoris sigillis*) volt megerősítve (lásd uo. 361).

⁷⁸ DRH 1301–1457. 368.

felőlük a következő [...] országgyűlésre halasztották. Rákosról így a köznemesség annak az *ígéretnek* a birtokában távozott, hogy egy év múlva helyzete határozott körvonalakat fog nyerni”.⁷⁹ Ennek az ígéretnek, talán mondani is szükségtelen, semmi nyoma a forrásokban, az 1447. márciusi dekrétum bevezetője csupán annyit állít, hogy azon pontok tárgyalását halasztották el az előző esztendő júniusában, amelyek nem voltak feltétlenül szükségesek a béke helyreállításához.⁸⁰ Azt, hogy az 1447. márciusi országgyűlésen a köznemesség sikerrel biztosította kiváltságainak megerősítését és kibővítését (!), Mályusz szerint két pont bizonyítaná: az egyik az évenként pünkösdkor tartandó országgyűlésre előírt tömeges nemesi részvétel, a másik pedig az a rendelkezés, amely a következő királyválasztás esetén megyei követek meghívását írta elő, akikkel együtt dönthetnek a főpapok és főurak az új uralkodó személyéről.

A tömeges országgyűlés elrendelését azzal a követeléssel kötötték össze, hogy azon a kormányzó, valamint minden báró és tanácsos tegye le a hivatalát – amint említettem, itt nyilvánvalóan kényszerintézkedésről van szó, amely éppen a királyi hatalmat próbálta meg pótolni, inkább kevesebb, mint több sikerrel, hiszen a következő években ugyan rendszeresen tartottak országgyűléseket, de arról nem tudunk, hogy a kormányzó vagy a bárók valóban letették hivatalukat.⁸¹ Az esetleges királyválasztás szélesebb társadalmi konszenzus alapjára állítása világosan a két legutóbbi uralkodóváltást (Albert, Ulászló) kísérő zavarok megisméltlődésének akarta elejét venni, és nem választható el ugyanezen dekrétum egy további cikkelyétől, amely minden országlakost eltiltott attól, hogy új királyt keressen, „mivel van már egységes akarattal választott fejedelmünk” V. László személyében.⁸² Jegyezzük meg, hogy éppen a köznemesség „nagy barátja”, Hunyadi János volt az, aki a dekrétum elfogadásával egyidőben kezdett Alfonz aragóniai királlyal paktálni az „egységes akarattal” választott magyar király rovására – olyannyira, hogy a rendelkezés alighanem éppen a kormányzó miatt került bele a dekrétumba. Hogy Hunyadi mennyire érezte magát korlátozva az országgyűlési dekrétum által, pontosan mutatják az Alfonzzal titokban folytatott tárgyalásai, amelyek eredményeként végül felajánlotta neki a magyar trónt, anélkül, hogy erről a köznemesség széles tömegeit tájékoztatni kívánta volna.⁸³

⁷⁹ *Mályusz E.*: Magyar rendi állam i. m. 43–44.

⁸⁰ DRH 1301–1457. 361.

⁸¹ Érdemes megjegyezni, hogy Szilágyi Mihály kormányzó 1458. januári dekrétuma ugyancsak fejenkénti megjelenést rendel az évenként pünkösdkor tartandó országgyűlésen (*Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Szerk. Bónis György – Érszegi Géza – Teke Zsuzsa. Bp. 1989. 86.*) – nagyon valószínű, hogy ugyanabból a megfontolásból, mint az 1447. évi rendelkezés.

⁸² „cum principem pari voluntate electum habeamus” – DRH 1301–1457. 368.

⁸³ Az Alfonzzal folytatott tárgyalásokra legújabbán lásd *Anderle Ádám*: Az aragóni kapcsolat (V. Alfonz, el Magnánimo és a magyar trón). *Történelmi Szemle* 38. (1996) 4. sz. 401–411. a korábbi irodalommal.

Mályusz Elemér nagyszabású tanulmányának szinte minden egyes állítását hasonló kritikai vizsgálatnak lehetne alávetni, és a dolog, tekintettel a munka hatására, talán nem is volna teljesen indokolatlan. Ehelyütt ugyanakkor csupán egyetlen további állítására hívnám fel a figyelmet annak bizonyítására, hogy a jeles történész tulajdonképpen minden forrásába képes volt belelátni olyan közneemesi törekvéseket, amelyek a gyakorlatban nem léteztek. Az 1453. január végén és február elején Pozsonyban tartott országgyűlésről van szó, amelynek megtartására V. László személyesen jött Magyarországra. A pozsonyi országgyűlésen a főpapok és bárók mellett nemesi követek (*deputati nobiles*) jelentek meg, akik, miután a király megígérte az ország és országlakosok szabadságainak tiszteletben tartását, hűséget esküdtek uralkodójuknak. Ezzel gyakorlatilag megtörtént a csecsemőként koronázott V. László uralmának legitimálása – csaknem pontosan tizenhárom évvel a gyermek születése után. Az uralkodó elé terjesztett néhány artikulus egyike arról rendelkezett, hogy a király nem adományozhat külföldieknek egyházi és világi hivatalokat a fehérvári országgyűlésig, amelyről, amikor a király úr meg akarná azt tartani (*quam idem dominus rex cum celebrare voluerit*) negyven nappal korábban köteles értesíteni az országlakosokat, hogy azok ott meg tudjanak jelenni.⁸⁴

Hogyan értelmezi mindezt Mályusz? Először is, szerinte az országgyűlésen „nem a nemesi jogok összegzéséről és megerősítéséről volt szó” – mintha bármelyik koronázási hitlevél pontonként összegezte volna a nemesi előjogokat, és mintha az ország és országlakosok szabadságaiba a nemesek szabadságai nem tartoztak volna bele.⁸⁵ Ezeket a nemesi előjogokat tudniillik a majdan – a király tetszésére bízott időpontban – összehívandó fehérvári országgyűlésen akarták előterjeszteni és kibővíteni. Hogy ez miből következik, rejtély, de az biztos, hogy az országgyűlés elmaradása Mályusz szerint azt bizonyítja, hogy a király és környezete, benne Hunyadival, „vonakodott a köznemesség kiváltságait bővíteni”.⁸⁶ Talán még nagyobb rejtély Mályusz következtetésének második fele. Szerinte ugyanis a „megyék nyilván (!) azért óhajtottak Székesfehérváron összejönni, mert itt koronázó gyűlést akartak tartani. Számukra az volt a kérdés, hogy V. László öröklés jogán uralkodik-e, azaz érvényes-e 1440-i megkoronázása, vagy pedig választásukból gyakorolja-e a hatalmat. Nyilvánvalóan (!) a hatalom átruházásának az elvét vallották, amint azt Ulászló megkoronázásakor kimondták”.⁸⁷ Nyilvánvaló, valóban, hogy a nemesi követek, akik Pozsonyban hűséget esküdtek a szabályosan

⁸⁴ DRH 1301–1457. 376.

⁸⁵ „dominus rex iurabit, quod regnum suum Hungarie cum suis regnicolis in omnibus et singulis iuribus, libertatibus et legibus ac approbatis consuetudinibus inviolabiliter conservabit” – Uo.

⁸⁶ *Mályusz E.*: Magyar rendi állam i. m. 51.

⁸⁷ Uo.

megkoronázott V. Lászlónak, azért majd egy, a király által kijelölendő másik alkalommal szeretnék újra megkoronázni az uralkodót egy olyan koronával, amely egyébként nincs is a birtokukban; hacsak nem feltételezzük, hogy a Szent Korona után az I. Ulászló koronázásához használt ideiglenes koronát is V. László fejére akarták helyezni. Látható, Mályusz egyetlen, a fehérvári országgyűlés jövőbeni összehívására vonatkozó mondatból egész elméletrendszeret kovácsolt, amelynek egyetlen elemét sem bizonyítja semmi.

Kedvenc téziseit Mályusz egy 1960-ban publikált, egyébként máig kitűnően használható tanulmányában is megismételte.⁸⁸ Miután felsorolta azokat a jogokat, amelyek a magyar királyt éppen királysága okán megillették, és amelyeknek köszönhetően a „középkori magyar államot a távoli szemlélő erős monarchiának vélheti”, a következő bekezdésben azt próbálta bizonyítani, hogy ez az első pillanatban oly erősnek tűnő ország voltaképpen folyamatosan a szétesés határán egyensúlyozott. „Mert igaz ugyan, hogy *a király dönt minden fontosabb ügyben*, és az ő nevében határoznak a kevésbé jelentősekben, azonban nem tetszése szerint. Valóságos uralkodótársakként állnak mellette a világi és egyházi nagybirtokosok, nemcsak befolyásolva, sőt korlátozva valamennyi elhatározását, hanem időnkint egyenesen akaratauk végrehajtójává süllyesztve le őt [...]. A maguk részéről mindent megtesznek, hogy szétörve a királyi hatalmat, ennek romjain a maguk uralmát felépítsék.” Az uralkodó gyengébb, mint a vele szemben álló nagybirtokosok összessége, ezért előbbi folytonos taktikázással kénytelen megosztani ellenfeleit – innen az állandó küzdelem, amelyben a királyi hatalom Mályusz szerint (rejtélyes okból) csak időlegesen tud felülkerekedni, mert „a szabadjára hagyott fejlődés az állam egységét szétbontó törekvések érvényesülése felé mutat”.

Roppant érdekes, hogy saját gondolatmenetének zsákutcájába maga Mályusz is belefutott, anélkül azonban, hogy észrevette volna az útját elzáró falat. Mint ismeretes, 1401 tavaszán a magyar főurak letartóztatták a választási ígéreteit semmibe vevő Luxemburgi Zsigmondot. A hatalmat látszólag minden zökkenő nélkül vette át a királyi tanács, amely „Magyarország Szent Koronájának pecsétje” nevében folytatta az ország kormányzását. Eljött tehát az alkalom, hogy a főurak a királyi hatalom romjain „a maguk uralmát felépítsék”. Innentől hallgassuk Mályusz Elemért: „csak egyetlenegy vonatkozásban nem tudták a királyt pótolni: nem volt, aki érvényes birtokadományokat tegyen. Helyesebben: mindazok hiányát érezték egy támaszpontnak, akik attól tartottak, hogy mások egyoldalúan mellőzni fogják őket a birtokok és tisztségek szétosztásánál. *A főurak pár hónap alatt belátva, hogy*

⁸⁸ *Mályusz Elemér: Zsigmond király központosítási törekvései Magyarországon.* In: *Uő: Klió* szolgáltatásban. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. Soós István. Bp. 2003. 177–178.

képtelenek egymás közt megegyezni, Zsigmondot visszaengedték a trónra.⁸⁹ Ami elég világosan mutatja, hogy mégsem tudták felépíteni a maguk uralmát, nyilván éppen azért nem, mert kollektíven sem erősebbek még a leggyengébb királynál sem; legalábbis ez a jól ismert és más szempontból sokat elemzett epizód ezt látszik bizonyítani.⁹⁰ Nem tudták pótolni Zsigmondot, mert a királyt egy középkori monarchiában csak egyvalami tudta pótolni: egy másik király. Ezt a Zsigmond uralmával elégedetlen főurak is pontosan így látták, mert ahelyett, hogy bármit építettek volna a romokon, meghívták a magyar trónra Nápolyi Lászlót. Egy másik királyt.

Érdeemes ebből a szempontból szemügyre venni egy másik hasonló alkalmat, abból az időszakból, amikor látszólag már semmilyen királyi hatalom sem korlátozta a főurakat abban, hogy maguk vegyék kézbe az állam kormányzását. 1445 májusában vagyunk: I. Ulászló meghalt a várnai csatában, az ötesztendő, ezért uralkodásra még alkalmatlan V. László Habsburg Frigyes örizetében van. Újabb remek lehetőség a főurak számára, hogy a királyi hatalom romjain a saját hatalmukat felépítsék. Mit látunk ehhez képest az országgyűlés dekrétumában? Azt, hogy minden, a királyi hatalom lényegét érintő kérdésben (adományok érvényessége, pénzverés, igazságszolgáltatás) elhalasztják a döntést „a király koronázásáig” vagy „akaratáig”.⁹¹ Miután pedig világossá vált, hogy Frigyes nem fogja kiadni kezéből a gyermekkirályt, sem a Szent Koronát, és így egyelőre László újabb koronázása sem lehetséges, kormányzót választanak, akinek hatalmát szigorúan korlátozzák. Fügedi Erik szerint „kicsinyesen” – vagyis „a rendiség jellemző magatartásával”, olyan álláspontot foglalván el, „amilyent a királlyal szemben is elfoglaltak volna: az országot a főpapok és mágnások tanácsa kormányozza a királlyal, illetve ebben az esetben a kormányzóval együtt, és a sorrend megfelelt elképzelésüknek, sőt tényleges hatalmuknak”.⁹² Valójában azért korlátozzák Hunyadi kormányzói hatalmát, mert nem ő a király – királyi hatalommal csak a király élhet. A kormányzó esetében, de csak az övében, ezért valóban indokolt hatalommegosztásról beszélni; ezt a dekrétum szóhasználata jól mutatja.⁹³

Mályusz a „rendi állam” fentebb ismertetett modelljét – amelynek lényege, mint láttuk, a hatalommegosztás király és nagybirtokos arisztokrácia között,

⁸⁹ Uo. 183.

⁹⁰ Vö. Fügedi Erik okfejtésével (Ispánok, bárók, kiskirályok. Bp. 1988. 305.) az 1401. évi események kapcsán: „A politikai események első és legnagyobb tanulsága az arisztokrácia szempontjából az lehetett, hogy az országot király nélkül is el tudja kormányozni” – miközben maga is elismeri, hogy „a jogszolgáltatást majd egy évre fel kellett függeszteni”.

⁹¹ DRH 1301–1457. 341. (II. III. tc.), 343. (VIII. tc.)

⁹² Fügedi E.: Ispánok, bárók i. m. 367–368.

⁹³ DRH 1301–1457. 357.: „sine scitu consilioque et requisitione regnicolarum”; „absque scitu, voluntate, consensu et collaudatione consiliariorum”. Hasonló kontextusban a királynak csak tanácsal kell élnie.

utóbbiak állandó törekvése az előbbi hatalmának korlátozására és lehetőség szerinti felszámolására, az állam egységét veszélyeztető szeparatista tendenciák, a király állandó manőverezési kényszere az oligarchák egységének megbontása érdekében, és a mindebből következő egymásra utaltsága az állam egységének megőrzésében érdekelt társadalmi rétegekkel, kiemelten a köznemességgel – a Georg von Below és Otto von Gierke nevével fémjelzett „hagyományos” német alkotmánytörténeti (*Verfassungsgeschichte*) iskolától vette át és alkalmazta, tulajdonképpen módosítás nélkül, a középkori Magyarország viszonyaira, kiegészítve azt a „rendiség” ideáltipikus képének Weber-féle rekonstrukciójával.⁹⁴ Az átvételre még a két világháború közötti időszakban került sor, amint erről Mályusznak a Mátyás király születésének 500. évfordulójára összeállított emlékkönyvben megjelent, fentebb már elemzett nagy tanulmánya tanúskodik. Úgy tűnik azonban, hogy Mályusz gondolkodásának a két világháború közötti időszakban kidolgozott – magyar viszonyokra „adaptált” – elméleti alapjai később is változatlanok maradtak, dacára annak, hogy éppen von Below nézeteit már a háború előtt komoly kritika érte a modern politikatörténet egyik megalapozója, Otto Brunner részéről. Erre Magyarországon Engel Pál hívta fel a figyelmet, aki megjegyezte, hogy „míg Below módszerének éppen legkiemelkedőbb tudósaink között akadt követője, addig Brunner munkássága már gyakorlatilag észrevétlen maradt”.⁹⁵ A dolog legfőbb érdekessége, hogy a megjegyzés egyik érintettje éppen Mályusz Elemér lehetett – Engel mégis gyakorlatilag változtatás nélkül⁹⁶ tette magáévá Mályusz rendi állam koncepcióját, amely pedig már megszületése pillanatában is elavultnak számított. Egész pontosan azt a tézist, miszerint királyi hatalom és nagybirtokos arisztokrácia kapcsolata állandó harc, és e harc eredményeként 1437–1439-ben a magyar állam döntő változáson ment keresztül. Azon túl, hogy Mályusz elemzett tanulmányai a mai napig általános hivatkozási alpnak számítanak, éppen ez indokolta, hogy tüzetesebb vizsgálatnak vessük alá őket; az a veszély fenyeget ugyanis, hogy Mályusz tarthatatlan rendi állam elmélete éppen Engel szuggesztív és nagyhatású írásai révén ivódik bele jöváthetetlenül a magyar történeti tudatba.⁹⁷

⁹⁴ Vö. *Gabriele Annas*: Hoftag – Gemeiner Tag – Reichstag. Studien zur strukturellen Entwicklung deutscher Reichsversammlungen des späten Mittelalters (1349–1471). Bd. I. Göttingen 2004. 28., herrschaft és genossenschaft elvének szembenállásáról és állandó harcáról.

⁹⁵ *Engel Pál*: Vár és hatalom. Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon I–II. In: *Üő*: Honor, vár, ispánság i. m. 167.

⁹⁶ Az egyetlen jelentős változtatás az volt, hogy Engel kivette a mályuszi képletből a köznemességet; erről alább még lesz szó.

⁹⁷ Mályusz sajátos munkamódszerét, szelektív és manipulatív forráshasználatát a szerző egyháztörténeti munkásságának szempontjából elemezte *C. Tóth Norbert*: A „mályuszi modell” érvényessége: vissza az alapokhoz? In: *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. Szerk. Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs 2017. 11–34.

Rendi állam, gyengülő királyi hatalom?

Engelnek elvülhetetlen érdemei vannak az Anjou-kor speciális kormányzati rendszerének, az úgynevezett honor-rendszernek az azonosításában és pontos leírásában. Ezzel kapcsolatos munkásságára azért lényeges itt kitérni, mert eredményei a jelek szerint döntően meghatározták általában is a királyi hatalom jelleget, illetve a királyi hatalom és a nagybirtokos arisztokrácia közötti viszonytal kapcsolatos vélekedését, és így a vélemezett 1437–1439. évi „rendi fordulat” értékelését is. Tekintettel arra, hogy a honor-rendszer mint kormányzati forma királyi várak, mégpedig a magánvárakkal szemben többségben lévő királyi várak és uradalmaik birtokán alapult, Engel végső soron az erős királyi hatalmat a királyi birtokok túlsúlyával azonosította (akárcsak korábban Hóman), és úgy vélte, hogy a királyi várak fölötti központi ellenőrzés megszűnése automatikusan vezetett nemcsak a honor-rendszer felbomlásához, hanem egy új kormányzati és politikai berendezkedés létrejöttéhez is, amelyre – Mályusz nyomán – ő is a rendi állam megnevezést használta. A „14. századi királyság politikai arculatára a bárói honorok megléte nyomta rá a bélyegét. Sajátos struktúráját a királyi várak határozták meg, és e struktúra nyomban szét is esett, mihelyt a várak fölötti ellenőrzés kicsúszott az uralkodó kezéből. Alig néhány évtized telt el Nagy Lajos halála után, és az Anjouk »hübéri« államának romjain már megszületett egy új politikai szervezet: a rendi állam”.⁹⁸ Mályusszal ellentétben tehát Engel nem a felségjogok elbitorlásában látta a nagybirtokosi szeparatizmus lényegét, hanem a birtokviszonyok – királyi hatalomra nézve végzetes – átalakulásában.

Míg a honor-rendszer mibenlétét elemző tanulmányaiban Engel éppen csak utalt a királyi várbirtokok többségének magánkézbe kerülését követő fejlemenyekre, 1984-ben már a rá később is jellemző világos és kategorikus fogalmazással foglalt állást a szerinte drámai és jóvátehetetlen fordulat ügyében, amely a birtokstruktúrában beállt változással gyakorlatilag megpecsételte az ország sorsát. „Magyarországon a középkor folyamán két, egymástól alapvetően különböző birtokstruktúra jött – egymást követően – létre. Az elsőt, amely még az Anjouk korát is egyértelműen jellemzi, a királyi birtok feltétlen túlsúlya határozta meg. A másodikat, amely a 14. század végétől vált uralkodóvá, a világi nagybirtok tartós hegemoniája jellemezte. A kettő közötti »váltás« ideje szinte pontosan egybeesik az államszervezet jellegében bekövetkezett jól ismert változással: az ún. rendi állam kialakulásával.”⁹⁹ A változásra az alkalmat, ez közismert, Nagy Lajos fiú

⁹⁸ Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: *Üő: Honor, vár, ispánság* i. m. 139., hivatkozással Mályusz 1940-es tanulmányára.

⁹⁹ Engel P.: Vár és hatalom i. m. 172.

örökös nélküli halála, és az azt követő trónharcok szolgáltatták, amelyek végére az új uralkodó, Luxemburgi Zsigmond, a korábbi királyi birtokvagyon tetemes részét örökös adományok révén magánvagyonná változtatta. Az udvari, szolgálati arisztokrácia helyén kialakult a nagybirtokos arisztokrácia, amely ahelyett, hogy tekintetét a domináns királyi udvarra vetve, továbbra is az uralkodótól várta volna a politikai érvényesülés lehetőségeit és eszközeit, inkább dominálni akarta az uralkodót és udvarát, ezzel megvetve az alapját a rendi széthúzásnak. Amint Engel fogalmazott egy másik munkájában, az 1387 utáni időszakról írva: a „korszak problematikájának középpontjában a királyi hatalom és a nagybirtokos arisztokrácia közötti viszony kérdése áll. Ez a viszony a leggyakrabban hatalmi harc, néha éles fegyverekkel vívják, máskor inkább kötélhúzásra emlékeztet, de célja mindig ugyanaz: *mindkét fél arra törekszik, hogy akaratát a másikra kényszerítse*”.¹⁰⁰

A küzdelem kimenetelét illetően Engelnek nem voltak kétségei. Egyértelműen Hóman, Szekfű és Mályusz nyomán haladt, amikor leszögezte: „a nagybirtokos arisztokrácia önálló, a központi hatalommal egyenrangú – sőt összességében azt meghaladó – erőtényezővé vált, és ezzel kezdetét vette az a küzdelem, amely egy évszázad alatt szinte teljesen felmorzsolta a királyság maradék erejét, és kialakította a mágnásfamiák uralmának azt a változatát, amely a 16–17. század folyamán a rendi Magyarország politikai képét a török hódítástól megmenekült területen meghatározta”.¹⁰¹ A „rendi erők” győzelmét csupán az a tekintély odázta el valamelyest, amelyet Zsigmond 1403. évi győzelme ruházott az uralkodóra, valamint a tény, hogy az új, nagybirtokos arisztokrácia „nem egységesen szállt szembe vele” (vö. Mályusz: „együtt erősebbek nála”), így a busásan megjutalmazott, neki személyesen lekötöztetett híveire – Cillei Hermann, Garai Miklós és mások – támaszkodva Zsigmond még útját tudta állni az államhatalom felbomlásának. A király halálát követő újabb bizonytalan trónutódlás azonban már olyan válságot okozott, „amelynek kimenetele végül is meghatározta a magyar állam további fejlődését”. Habsburg Albert már a megválasztásakor kénytelen volt alávetni magát a bárók akaratának, 1439-ben pedig – kényszerűségből – szétsztozotta a Zsigmond pazarlását még túlélte várbirtokvagyon jelentős részét. „*A rendek és a központi hatalom harca ezzel végeredményben eldőlt*”. „A királyi várakra alapozott centralizált – vagy ha úgy tetszik: központi akarat után igazodó – államszervezet megsemmisült, és helyét az ún. rendi állam foglalta el, amely azonban a valóságban inkább rendi szétagulódást jelentett.”¹⁰²

¹⁰⁰ Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Bp. 1977. 11., hivatkozás Mályusz 1960-as Zsigmond tanulmánya.

¹⁰¹ Engel P.: Vár és hatalom i. m. 185.

¹⁰² Uo. 187–188.

A középkori Magyarország történetét összefoglaló könyvében Engel még erőteljesebben hangsúlyozta a vélelmezett rendi fordulat jelentőségét és negatív következményeit, és már nemcsak a nagybirtokos arisztokrácia, hanem általában a nemesi rend kártékony hatalmi ambícióit okolta a központi hatalom eróziójáért. „Zsigmond halála rövid és hosszabb távon egyaránt döntő fordulatot hozott az ország politikai rendjében. Rövid távon azzal, hogy személyében eltűnt az az erő, amely a mágnásokat a királyi hatalomhoz láncolta, és ezáltal féken tartotta a nemesi rend politikai törekvéseit. Ezek most egyszerre szabad utat találtak, és az eredmény a központi hatalom meggyengülése, majd jóformán teljes eltűnése lett. Két évvel a császár halála után, 1439-ben már a nemesség diktrál feltételeket az új uralkodónak, és több mint két évtizednek kell majd eltelnie addig, amíg egy Zsigmondhoz hasonló formátumú uralkodói egyéniség, Hunyadi Mátyás újból kísérletet tehet a királyi hatalom alapjainak újjáteremtésére. [...] Alapjaiban ekkor formálódik ki [...] az ország kormányzásának az az új intézmény- és eszmerendszere, amelyet a német szaknyelvtől befolyásolt történetírásokban „rendi államnak” (*Ständestaat*), illetve „rendiségnek” (*Ständewesen*) szokás nevezni [...]. Az új rendszer lényege a politikai döntéshozatal *jogának* radikális kiterjesztése elvben mindazokra, akik az országban teljes jogú birtokosoknak számítanak, a gyakorlatban a politizáló társadalomra, a nemességre. Eddig a döntéseket az uralkodó hozta a királyi tanáccsal együtt. Ezentúl minden fontosabb döntés színhelye az „országglakosok” általános összejövele, az országgyűlés [...] amelyen minden birtokos vagy személyesen jelenik meg, vagy küldöttek útján képviselteti magát. *A gyűlés tehát a birtokostársadalom, a „rendek” intézményesített döntési szerve* [...]”¹⁰³ Engel, Mályusszal ellentétben, a köznemességnek nem juttatott jelentős szerepet a „rendi állam” működtetésében. Mint egy későbbi munkájában írta, „a rendi korszak jelentősége nem abban áll elsősorban, hogy a köznemességet juttatta beleszóláshoz az ország ügyeibe; sejtethető, hogy ez nem igazán következett be. Viszont 1440-től kezdve rendszeresen ott találjuk valamennyi mágnást az ország vezetői között, függetlenül attól, hogy tisztségviselő bárók voltak-e vagy sem [...]. A rendiség kialakulása elsősorban és mindenekelőtt a főnemességnek mint immár különálló társadalmi csoportnak politikai erővé történő szerveződését jelentette”¹⁰⁴ Abban azonban, hogy a nagybirtokos arisztokrácia ebben a kibővített, intézményesült formájában veszélyt jelentett az állam működésére, ugyanúgy nem kételkedett, mint Mályusz.

Fontos megjegyezni, hogy maga Engel kísérletet sem tett annak vizsgálatára, pontosan miben is manifesztálódott volna királyi hatalom és nagybirtokos

¹⁰³ Engel P.: Szent István birodalma i. m. 233.

¹⁰⁴ Engel Pál: A magyarországi birtokszerkezet átalakulása a Zsigmond korban. Öt északkeleti megye példája. In: *Uő: Honor, vár, ispánság* i. m. 467.

arisztokrácia szüntelen küzdelme 1437–1439 után. E tekintetben megelégedett Mályusz eredményeinek citálásával, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy kivette a mályuszi egyenletből a köznemesség „állammegmentő” szerepét, aminek következtében nem is maradt számára más, mint a magyar állam végzetes elgyengülését és szétmállását vizionálni. Láttuk azonban, hogy mindazok a tünetek, amelyekben Mályusz a főnemesség szeparatista, oligarchikus törekvéseit azonosítani vélte – az erdélyi vajda és a szlavón bán korlátlan bírói hatalmától a királyi hatalom elemeinek uzurpációján keresztül a majdnem független tartományurasságok létrejöttéig – forrásokkal nem igazolhatók. Ugyancsak nem vizsgálta Engel, hogy a királyi várrendszer széthullása pontosan miért és hogyan befolyásolta a hatalmi viszonyok megoszlását. Mivel a királyi hatalmat a királyi birtokok dominanciájával azonosította, egyszerűen arra következtetett, hogy utóbbi megszűnésével az előbbinek is meg kellett gyengülnie. Ha pedig a királyi hatalom meggyengült, a birtokstruktúra átalakulásának haszonélvezője, a nagybirtokos arisztokrácia szükségszerűen megerősödött, és ezáltal az „örökös harcban” a királyi hatalom fölébe kerekedett. A folyamat eredménye: az állam sorvadása.

Mindennek ellenére Engel elmélete, ez kétségtelen, máig töretlenül érvényesülő befolyást gyakorolt a késő középkori magyar történelem vizsgálatára. A királyi hatalom erejét – vagy éppen erőtlenségét – rutinszerűen a királyi, bárói, köznemesi, illetve egyházi kézen lévő várak arányával szokás szemléltetni, és ha ez az arány a királyi várakra nézve kedvezőtlennek bizonyul – márpedig a 15. század kezdetétől szükségszerűen ez a helyzet – akkor ez „igen megnehezítette a királyi hatalom érvényesítését”, mivel a „tényleges hatalom [...] az egyre inkább mágának nevezett világi nagybirtokosok kezében volt, még az uralkodó is kénytelen volt kívánságait tekintetbe venni”.¹⁰⁵ A hatalom megoszlásának ez a várak birtoklásán alapuló modellje azonban – hasonlóan Mályusz rendi állam koncepciójához – több problémát vet fel. Először is nem ad választ arra a kérdésre, pontosan hogyan nehezítette a királyi hatalom gyakorlását a váruradalmak nagyobb részének magánkézre kerülése. Arra ugyanis, hogy a nagybirtokos arisztokrácia testületileg szállt volna szembe a királyi hatalommal, nem nagyon tudunk példát

¹⁰⁵ *Kubinyi A.*: Mátyás király i. m. 30–31. Vö. *Uő.*: Mátyás kormányzata. In: A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. Történelmi tanulmányok 2. Szerk. Varsányi Péter István. Szombathely 1991. 5–6.; *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Bp. 1998. 342. (a vonatkozó rész Kubinyi András munkája): „A Jagellók korában a király személyes hatalma erősen meggyengült: az uralkodó a trónviszályok idején számos királyi várat és várost volt kénytelen elzárkosítani, sőt eladományozni. 1526-ban az ország várainak már csupán 5%-a volt a király és mintegy 2%-a a királyné kezén. Ezzel szemben a világi nagybirtokosok, az arisztokrácia csaknem a várak felét, 47,1%-át birtokolta.” *Draskóczy István*: A tizenötödik század története. Bp. 2000. 211.: (II. Ulászlóval szemben a) „nagyurak szavának az adott súlyt, hogy ebben a korszakban a váruradalmaknak alig több mint 7%-a felett rendelkezett a király”.

mondani. Másodszor, és ez a legfontosabb, magyarázat nélkül hagyja azt a feltűnő jelenséget, hogy a királyi kézben lévő várak számának folyamatos csökkenése ellenére hogyan volt mégis lehetséges Mátyás elképesztően hatékony hatalomgyakorlása, és hogyan nem hullott darabjaira a magyar állam a Jagellók 36 esztendő uralma alatt (sem). Feltűnő ezzel szemben, hogy a „rendi anarchia” szinte egy csapásra erős királyi hatalomba váltott Mátyás trónra lépésével. Amint maga Engel írta, „a legjobb példa rá az adó kérdése. Már 1458-ban megesküdött [tudniillik Mátyás], hogy soha nem vet ki az országlakosokra és jobbágyaikra semmiféle »jogtalan adót« a kamara hasznán kívül, és később is újból és újból megfogadta ugyanezt. Ennek ellenére az adót rendszeresen kivettette, néha országgyűlés nélkül, a királyi tanács határozatából is”.¹⁰⁶ Hogyan képzelhető el, hogy a király, aki a világi nagybirtokkal és a köznemességgel szemben nem „volt képes akarátat keresztülvinni”,¹⁰⁷ már törvényes koronázása előtt sem tartotta be a saját maga által szentesített törvényeket, utána pedig „még kevesebbet kellett törődnie a rendek akaratával?”¹⁰⁸ Hogyan túrték ezt a nála vélelmezetten erősebb ellenfelei? És hogyan lehetséges, hogy a Mátyáshoz képest gyengekezűnek vélt II. Ulászló, miután elődjéhez hasonlóan megesküdött, hogy a továbbiakban nem veti ki a rendkívüli adót, a későbbiekben is évről évre kivetette azt,¹⁰⁹ holott – ha csak a birtokviszonyokat nézzük – minden elődjéhez képest sokkal gyengébb volt a nagybirtokos arisztokráciánál?

A problémával Engel is szembesült, és Mátyás kapcsán az alábbi választ adta: „A fejlődésnek ebben a stádiumában [tudniillik a „rendi állam” időszakában] a központi hatalom helyreállítása – vagy legalábbis valamiféle központi hatalom kialakítása – már csak rendkívüli méretű magánvagyonra támaszkodva képzelhető el. Tudjuk, hogy így született meg Mátyás királysága...”¹¹⁰ Az állítás, hogy Mátyás hatalomra lépését a Hunyadi család magánvagyonra tette lehetővé, még csak részben sem igaz, és ez már 1984-ben is tudható volt. Hunyadi János közhatalmi funkciót gyakorolva, az ország kormányzójaként, majd főkapitányaként, a királyság rendes és rendkívüli jövedelmeinek haszonélvezőjeként fektette le azokat az alapokat, és alakította ki azokat a hatalmi struktúrákat, amelyek 1458-ban más megoldást, mint Hunyadi Mátyás trónra lépését, nem tettek lehetővé. A Hunyadiak *magánvagyon*a Hunyadi János halála idején nem volt jelentősebb, mint a Garaiaké vagy az Újlakiaké, a néhai Cillei Ulrik határokon

¹⁰⁶ Engel P.: Szent István birodalma i. m. 262.

¹⁰⁷ Kubinyi A.: Mátyás kormányzata i. m. 7.

¹⁰⁸ Engel P.: Szent István birodalma i. m. 262.

¹⁰⁹ Neumann Tibor: Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. Bp. 2014. 51–52.

¹¹⁰ Engel P.: Vár és hatalom i. m. 189.

átnyúló roppant vagyonáról nem is beszélve.¹¹¹ Felettébb érdekes ugyanakkor, hogy maga Mátyás erőfeszítést sem tett ennek a királyivá lett családi vagyonnak a növelésére – holott az Engel által javasolt logika éppen ezt sugallná. Maga Engel tételesen bizonyította, hogy Mátyás az uralkodása idején a koronára háramlott vagyonokat hetekkel, hónapokkal a korábbi birtokos halála után szétosztogatta.¹¹² Nem akármilyen vagyonokról volt pedig szó: a Töttösök, Cudarok, Kórógyiak, Csupor Miklós, a Marótiak, Garaiak öröksége egyenként is számos várra és falvak százaira rúgott. (Engel összesen 90 háramlott uradalommal számol Mátyás uralkodásának 32 éve alatt).¹¹³ Ha igaz lenne az „erős királyi hatalom = királyi (vár)uradalmak relatív többsége” tétel, akkor azt várnánk, hogy Mátyás a háramlott uradalmakat – a jó Anjouk és az öreg Zsigmond módjára – saját kezelésbe veszi, és királyi familiárisok, esetleg hű bárók közbeiktatásával kormányozza őket. Ehelyett, mint maga Engel is konstatálta, egyfajta „káderfejlesztési program” elemeiként használta őket: a háramlott birtokokkal tovább gazdagította már eleve nagybirtokos híveit, illetve beemelte közéjük azokat a köznemesi származású kádereket, akiket bizalmával kitüntetni érdemesnek látott. Pontosan azt csinálta tehát a királyi birtokokkal, amit korábban – igaz, nagyvonalúbban – a fiatal Zsigmond vagy éppen Mátyás kortársa, IV. Edward angol király: adományaival a saját képére formálta az arisztokráciát, módosítva a helyi hatalmi viszonyokat.¹¹⁴

Voltak persze mások is, akik felfigyeltek a magyar rendiség hagyományos értelmezésében rejlő belső ellentmondásra. Kubinyi András, a Mátyás-kori államról írva, arra a megállapításra jutott, hogy „nem beszélhetünk tehát arról sem, hogy Mátyás és a bárók viszonyában az államhatalom és a *széttagoltságot képviselő* urak közti ellentét lett volna a leglényegesebb, de arról sem, hogy a nemesség mintegy természetes szövetségesként támogatta volna a királyi politikát. Mátyás mindig meg tudta találni azokat az erőket, akik egy adandó alkalommal hajlandók voltak politikáját erősíteni”.¹¹⁵ Kubinyi értelmezése azonban még mindig abból az előfeltételezésből indul ki, hogy a királynak, ha hatalmát gyakorolni akarja, okvetlenül támaszkodnia kell valamelyik társadalmi csoportra – hol a bárókra, hol a köznemességre. Annak ellenére, hogy, mint maga Kubinyi megállapította, „a király és a bárók számos kérdésben egymásra voltak utalva”, és az országgyűléseken Mátyás – az adó megszavazása fejében – „szó nélkül szentesítette a hatalma korlátozását célzó, de utána általa

¹¹¹ *Pálosfalvi Tamás*: Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála. *Századok* 149. (2015) 429–431.

¹¹² *Engel P.*: Magyar világi nagybirtok i. m. 44.

¹¹³ Uo. 54–55.

¹¹⁴ *Charles Ross*: Edward IV. New Haven–London 1997. 334. Vö. *John Watts*: Henry VI and the Politics of Kingship. Cambridge 1999. 97–98.

¹¹⁵ *Kubinyi A.*: Mátyás kormányzata i. m. 9–10.

soha be nem tartott törvénycikkeket”.¹¹⁶ Ugyanezt fogalmazta meg korábban Fraknói Vilmos is: „A Mátyás uralkodása alatt tartott országgyűlések története kétségtelenné teszi, hogy kormányzata az ország szabadságai, a saját ígéretei és a tőle szentesített törvények ellen intézett sérelmek szakadatlan láncolata volt.”¹¹⁷ Más szóval Mátyás „abszolút” uralkodó volt, akinek hatalmát senki sem próbálta meg korlátozni, így támaszkodnia sem kellett senkire az uralmát korlátozni próbáló csoportokkal szemben. A paradoxon, úgy vélem, nyilvánvaló: az uralkodó gyengébb, mint vélelmezett ellenfelei, hiszen kevesebb a birtoka, mégis bátran megteheti, hogy figyelmen kívül hagyja a hatalmát korlátozó országgyűlések határozatait.

A nagy Mátyás, persze, még ezt is megtehetette, szól a jogosnak tűnő ellenvetés. Ám maga Kubinyi érvelt amellet, hogy a helyzet még a Jagelló-kor „legsötétebb” éveiben sem változott meg drámaian. Szerinte az uralkodónak „a királyi birtokok nagymérvű csökkenése ellenére nagyon sok jogosítványa maradt” még II. Lajos korára is. „Ő gyakorolta a kinevezési jogot, közte a főpapok felterjesztését a pápához. Birtokokat ő adományozott. Ő hívta össze az országgyűlést, és szentesítette annak törvényeit. Udvari állásokat ő adott, a több száz fős udvari nemességet a rendes jogi utat megkerülve igazgatási feladatokkal is megbízhatta, és a királyi bandérium, az ország elit katonai alakulata is palotásaiból állt. Külügyekben, kivéve a háború és béke kérdését, ő volt egyedül illetékes. Egyes intézkedésekhez ki kellett kérnie tanácsa jóváhagyását, de *beleegyezése nem volt megkerülhető*, megtagadhatta például az elfogadott törvények írásba foglalását és szétküldését, így azok kihirdetés nélkül érvénytelenek maradtak”.¹¹⁸ Az 1523. évi országgyűlésen „a nemesek azt határozták, hogy amennyiben Lajos akar király lenni, és átvenni az egész kormányzatot, megvédeni jogaikat, a bűnösöket megbüntetni, akkor minden erejükkel mellette lesznek [...]. Úgy látszik, hogy a nemesség és az urak nagy része valóban a király mellé állt”.¹¹⁹ Amint a császári követ fogalmazott, „az egész nemesség és az urak nagy része azon a véleményen van, hogy a király egyedül uralkodjon és kormányozzon”.¹²⁰

A „széttagoltságot képviselő” urak 1522-ben a király távollétével magyarázzák az országban elszaporodott kártevéseket és hatalmaskodásokat (Lajos

¹¹⁶ Uo. 7. Vö. *Téke Zsuzsa*: A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában. In: DRH 1458–1490. 45. „A rendkívüli adó megajánlásáról is állandó vita folyt a király és az országgyűlés között, míg nem a rendek az adó nyílt ellenzõibõl a király engedelmes adómegajánlóivá váltak.”

¹¹⁷ *Fraknói Vilmos*: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). Bp. 1896. 323.

¹¹⁸ *Kubinyi András*: Országgyűlési küzdelmek Magyarországon 1523–1525-ben. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor – Rác György. Bp.–Piliscsaba 2009. 126–127.

¹¹⁹ Uo. 129–130.

¹²⁰ „Omnis enim nobilitas et maior pars dominorum est in tali sententia, ut rex solus regnat et gubernat.” Uo. 130. 24. jegyz.

Csehországban tartózkodik éppen),¹²¹ 1525 májusában pedig azzal indokolják testvéri szövetségüket, hogy arra a dolgok felfordult állapotában feltétlenül szükség van „a király hatalmának megvédésére és az ország szabadságainak megőrzésére”. „Bárcsak idősebb volna a király”, írta a császári követ 1523-ban, mert akkor „úgy uralkodhatna, ahogy akar”. Vagyis nem azért nem uralkodik, mert nincsenek meg hozzá az eszközei, hanem azért, mert helyzeténél fogva nem tud élni a rendelkezésére álló eszközökkel. Ugyanaz tehát a helyzet, mint volt 1444 és 1453 között, a bárói ligák másik „fénykorában”. 1450-ben Hunyadi János, Garai László és Újlaki Miklós is arra hivatkozva lép testvéri szövetségre, hogy azt a rendkívüli idők – értsd: a működőképes királyi hatalom hiánya – teszi szükségessé, éppen a királyság javára, valamint a királynak tanúsítandó hűség és szolgálatok érdekében.¹²² Sem az országgyűlésen megjelenő köznemesség, sem a nagybirtokosok nem fölbontani akarják az államot, hanem megerősíteni törekszenek a királyi hatalmat – a saját érdekükben. A szükségszerű konfliktusokat éppen az effektív királyi hatalom hiánya okozza, nem pedig fordítva. Sem az urak nem akarták a monarchiát oligarchiává tenni, sem a köznemesek valamiféle nemesi köztársasággá, II. Lajos korában ugyanúgy nem, ahogy a 15. század közepén sem.¹²³

Amint korábban Mályusz, úgy a nyomában járó Fügedi Erik is eljutott a paradoxon tökéletes leírásáig, nem jutott el azonban annak felismeréséig. Miután többször is elismételte, hogy „az arisztokrácia magára hagyatva is képes volt az országot kormányozni”, Hunyadi János kormányzó szavait idézve megállapította, hogy „kormányzásuk egy bizonyos ponton csődöt mondott”. Annyira csődöt mondott, hogy 1440-ben a rendek által választott és a szabályos koronázás lehetőségétől a Szent Korona távolléte miatt megfosztott uralkodót, I. Ulászlót ünnepélyes oklevélben ruházták fel mindama uralkodói jogokkal, amelyek egy törvényesen koronázott királyt minden különösebb felhatalmazás nélkül is megillettek – egyedül a koronázás jogán. „Az 1440-ben felsorolt jogok látszólag alig különböznek azoktól, amelyeket már az Árpádok is gyakoroltak” – így Fügedi, de persze csak látszólag, „mert az erőviszonyok teljesen megváltoztak”, hiszen a „király már nem volt az ország legnagyobb birtokosa”.¹²⁴ Hiába tehát a látszólag korlátlan hatalom, a széttagolódás immanens erőivel szemben mit sem ér. A Fügedi

¹²¹ *Szabó Dezső*: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Bp. 1909. 181. Lajos csehországi tartózkodására lásd *C. Tóth Norbert*: A királyi pár Csehországban 1522–1523. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel – Fedele Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2012. 83–95.

¹²² „exigente presentis temporis cursu pro bono regni et fidelitate ac seruitiis prefato domino nostro Ladislao electo regi exhibendis” – *Gróf Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. X. Pest 1853. 264.

¹²³ Vö. *Engel P.*: Szent István birodalma i. m. 295.

¹²⁴ *Fügedi E.*: Ispánok, bárók i. m. 347–350.

által hivatkozott 1440. június 29-ei oklevél „először deklarálta világosan a rendek szupremáciáját a királyi hatalommal szemben”,¹²⁵ és mint ilyen, központi helyet foglal el a magyar „alkotmánytörténeti” irodalomban.¹²⁶ Azon a furcsaságon nem szokás fennakadni, hogy e „szupremácia” keretében a széttagoltságot képviselő rendek, ahelyett, hogy vélelmezett érdekeik nevében korlátozni próbálták volna a királyi hatalmat, Szent Korona híján egy másik – kifejezetten átmenetinek nyilvánított – módon próbálták biztosítani a királyi hatalom *teljességét*. A „rendek uralmi vágya” annyira erős volt eszerint,¹²⁷ hogy önként és testületileg lemondtak róla az első pillanatban, amikor egyébként a választáson kívül semmiféle legitimitással nem bíró uralkodóval szemben erre semmi nem kényszerítette őket.

Nagyon fontos szempontra hívta fel a figyelmet nemrégiben Tringli István: „A magyar történetírás régi hibája, hogy a rendiség és a rendi törekvések emlegetésekor csaknem kizárólag a nemesi rend törekvéseire gondol. A valóságban a királyi tanács éppúgy szokásjogi alapon működő rendi szerv volt, mint az országgyűlés, a főpapok és a bárók rendszeres hozzájárulásának kikérése éppúgy az »ami mindenkit illet, azt mindenki hagyja jóvá« elv alapján történt, mint a ritkább országgyűléseken összegyűlt nemesek véleményének kikérése. A rendiség csak rendkívüli esetekben működött uralkodó nélkül, valójában a királyok rá voltak szorulva rendjeik tanácsára és segítségére.”¹²⁸ Az idézettel tökéletesen egyetértek, egy nagyon fontos kiegészítéssel: a rendiség egyáltalán nem működött uralkodó nélkül. Ezt senki nem vezette le világosabban, mint Mályusz Elemér – jóllehet éppen az ellenkezőjét akarta bizonyítani. Hogy ezt a kortársak is így látták, mindennél szebben illusztrálják János váradi püspök szavai, amelyekkel 1452-ben a trónjára lépő V. Lászlót üdvözölte: „Végtére is az örökségedet képező országok közösségét a te nevedben főembereink sorából azok kormányozták, akikre maga bízta rá önmagát, annál forróbban vágyakozva visszatérésed után, mennél világosabban tudta, hogy *bizonytalanságában csakis te lehetsz vezércsillaga, a köz és az egyén becsületének egyedüli hathatós megoltalmazója.*”¹²⁹ Rendek nélkül tehát van monarchia, de király nélkül nincs – legalábbis tartósan nem működhet.

A magyar államfejlődés hagyományos értelmezésének két sarokköve van. Az egyik, mint láttuk, a nagybirtokos arisztokrácia szűnni nem akaró, immanens törekvése a királyi hatalom korlátozására és lehetőség szerinti

¹²⁵ Engel P.: Szent István birodalma i. m. 236.

¹²⁶ Eckhart F.: Magyar alkotmány- és jogtörténet i. m. 81–82.

¹²⁷ Vö. Engel P.: Szent István birodalma i. m. 235.

¹²⁸ Tringli István: Az újkor hajnala. Bp. 2003. 150. Vö. *Uő*: A rendiség és a Szent Korona-tan. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás et al. Bp. 2013. 27–28.

¹²⁹ Vitéz János levelei és politikai beszédei. Vál., bev. Boronkai Iván. Bp. 1987. 308.

felszámolására – ennek megannyi negatív következményével. A másik „a királyság tökéletlen területi integrációja” – vagyis az a jelenség, hogy az ország olyan területekre oszlik, amelyeknek saját intézményei, szokásai és nemessége van.¹³⁰ Magyarország ezért, Közép-Európa más részeihez hasonlóan, „nyomás alatt hajlamos volt a széttagolódásra”, és bár ez ténylegesen csak 1541 után következett be, a gyökerek a Jagelló-korszakra, sőt még korábbra nyúltak vissza.¹³¹ Azért érdekes eme két, szorosan egybefonódó feltevés szívós továbbélése, mert a valóságban egyiknek sem találni nyomát. Éppen ellenkezőleg, Magyarország az egész középkor folyamán Európa egyik legstabilabb országa volt – elegendő egy pillantást vetni a kontinens térképére a 11. és a 15. században. Lengyelországgal vagy éppen a Birodalommal ellentétben Magyarország nem esett szét különálló tartományokra, sem az Árpád-kori dinasztikus országmegosztások eredményeként, sem az oligarchikus tartományúri hatalmak kialakulása idején, a 13. és 14. század fordulója körüli években.¹³² És nem esett szét a 15. század derekán sem, pedig a lehetőség – elvileg – éppen úgy adott lett volna, mint másfél századdal korábban. És nem alakultak ki az ország területén önálló joggal élő „Land”-ok sem, ahogy „majdnem” önálló területi fejedelemségek sem, mint a Birodalomban – bármenynyire is szerette volna ezt belelátni a nagybirtokosok ambícióiba Mályusz.

Tulajdonképpen teljesen mindegy, hogy a magyar viszonyokra a hagyományos német alkotmánytörténet „Territorialstaat” vagy az Otto Brunner-féle „Land” koncepcióját alkalmazzuk, egész egyszerűen azért, mert valójában egyik sem alkalmazható rájuk. Engel Pál egy ízben odáig ment, hogy a magyar megyét feleltette meg a német „Land”-nak, azon az alapon, hogy annak „határai között azonos törvény – a megye *consuetudója* – szerint él annak »minden rendű és rangú« lakosa”,¹³³ ez azonban súlyosan félrevezető, hiszen nem létezett megyei szokásjog, hanem az ország egységes szokásjogát használták minden megyében.¹³⁴ Ráadásul a megye törvényszéke éppen abban nem volt illetékes, ami egy

¹³⁰ *Martyn Rady*: Jagello Hungary. In: *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. Vol. 4. 1490–1526. Eds., trans. Péter Banyó – Martyn Rady. Idyllwild 2012. XIV.

¹³¹ Uo.

¹³² *Kristó Gy*: Feudális széttagolódás i. m.; *Zsoldos Attila*: A Druget-tartomány története 1315–1342. Bp. 2017. 11–36. Vö. *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993. 289. „Az 1272–73 után kialakult helyzetnek mégis az a sajátos vonása, hogy miközben csupa olyan arisztokrata mozog a színen, akiket külön-külön mind a maguk partikuláris magánhatalmának növelése és az állam központjától való lehető függetlenítése mozgat, mégis minden energiájukat arra összpontosítják, hogy két csoportra polarizáljanak, egymással való krónikus harcban meghódítsák az állam központját.”

¹³³ *Engel P.*: Vár és hatalom i. m. 168–169.

¹³⁴ Werbőczy ugyan elismerte, hogy az egyes megyék nemessége hozhat önálló rendelkezéseket olyan ügyekben, mint például a földek, rétek, erdők és vizek őrzése, vagy a bírói terminusok hosszának meghatározása, de ezek alapszabályként nem ütközhetnek sem az országos dekrétumokkal, sem a királyi udvar bíróságaiban használatos régi szokásjoggal. Lásd *The Customary Law* i. m. 378. Vö. például Valkó megye sedriájának *consuetudóját*: DF 285298 (1505).

valamirevaló „Land” lényegéhez tartozott volna: birtokügyekben. A megye nem volt tehát „Land”, ahogyan a megyésispán sem volt „Landesherr”. Engel feltevése elszigetelt maradt, nem úgy Mályusz gondolatai az erdélyi és szlavón különállásról, amelyek a mai napig fel-felbukkannak a történetírásban. Legutóbb a Jagelló-kori magyar országgyűlések dekrétumai angol kiadásának előszavában olvashatunk arról, hogy a magyar királyság „composite” jellegének bizonyítéka az erdélyi, illetve szlavón „Land” anyaországtól való fokozatos elszakadása lenne. A szerző szerint „a szlavóniai nemesség egyetemének kapcsolata a magyar országgyűléssel még gyengébb volt, mint amiről erdélyi társaik tanúbizonyságot tettek”, és az 1492-es országgyűlés „szlavón cikkelyei” egyenesen „elismerték Szlavónia különállását”.¹³⁵ Ahogy azonban nem létezett „megyei” *consuetudo*, úgy nem létezett szlavón vagy erdélyi *consuetudo* sem; az erdélyi és szlavóniai nemesek, kisebb, de jelentéktelen eltérésekkel, ugyanazt a szokásjogot használták, mint anyaországi társaik – másképp aligha lett volna elképzelhető, hogy a központi bíróságokon ugyanazok az ítélmesterek tárgyalják az ügyeiket.¹³⁶ „A két regnum bizonyos jogi szokásaiban egyáltalán nem egyezik” – olvassuk egy ízben,¹³⁷ de a két érintett regnum Szlavónia és Horvátország; Szlavónia és Erdély, illetve Magyarország viszonylatában ilyen megállapítással soha nem találkozunk. Az erdélyi és szlavón követek ugyanúgy rendszeres résztvevői voltak a magyarországi országgyűléseknek, mint az anyaországiak; az, hogy nem megyei, hanem „tartományi” szinten választották őket, nem strukturális különbség, ráadásul nem is feltétlenül igaz.¹³⁸ Azt pedig már Mályusz kapcsán láttuk, hogy sem a vajdai, sem a báni hivatal nem vált soha örökletessé. Sem Erdély, sem Szlavónia nem volt tehát „Land” a szó brunneri értelmében, így azt sem kell feltételeznünk, hogy „nyomás alatt” engedtek volna a szálak, melyek e tartományokat az anyaországhoz fűzték.

¹³⁵ *Rady, M.*: Jagello Hungary i. m. XLVI. A „szlavón cikkelyek” keletkezésének körülményeire lásd legújabban *Neumann Tibor*: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete II. Századok 145. (2011) 328–329.

¹³⁶ Werbőczy szerint (*The Customary Law* i. m. 378–80.) a szlavón és erdélyi regnumok nemessége több dologban is sajátos szokásjogot élvez, de a felsorolt pontok többsége a homágium összegét és lerovásának módját érinti, illetve jelentéktelen eljárásjogi dolgokat. Érdekes módon maga Rady, aki Erdélyt már egy korábbi munkájában is egy osztrák „Land”-hoz hasonlította, elismerte, hogy az országos szokásjog Erdélyben is érvényes volt, ahogyan a király parancsai és a magyar országgyűlés dekrétumai is. Nem világos ezután, mitől is lett volna Erdély „Land” csak azért, mert alkalmasint *regnum*nak nevezték. Lásd *Martyn Rady*: Voivode and Regnum: Transylvania’s Place in the Medieval Kingdom of Hungary. In: *Historians and the History of Transylvania*. Ed. László Péter. Boulder–New York 1992. 98–99.

¹³⁷ „que quidem duo regna (tudniillik Horvátország és Szlavónia) in aliquibus judiciariis consuetudinibus minime conveniunt” – DL 33109/5.

¹³⁸ Zágráb megye nemességének egyeteme még 1524-ben is külön felhatalmazást ad a Körös megyei tartománygyűlésen kijelölt követeknek, jöllehet eredetileg nekik is külön követeket kellett volna választaniuk: DL 102338.

Minden, amit a középkori Magyar Királyságról tudunk, az ország európai viszonylatban is kiemelkedő területi kohéziójáról és politikai stabilitásáról árulkodik; semmi nem utal ezzel szemben arra, hogy nélkülözötte volna „nyugati szomszédainak területi stabilitását és földrajzi állandóságát, és hogy, következésképpen, a Mohácsot követő végső felbomlása nem kizárólag a Habsburgok és az oszmánok műve volt”.¹³⁹ Nehéz volna a középkori Anglián kívül még egy olyan európai országot megnevezni, amelyik területileg annyira állandó lett volna, mint Magyarország. Arról nem is beszélve, hogy másfél évszázadnyi területi szétdaraboltságot követően gyakorlatilag ugyanabban a formában éledt újjá, amilyenben az oszmán hódítás érte. Mindama tényezők, amelyekkel a középkori angol monarchia erejét magyarázni szokták – az egész országban egységes helyi intézményrendszer révén érvényesülő királyi hatalom, egységes szokásjog, a független vagy félig független területi fejedelemségek hiánya, a nagybirtok szórt jellege, valamint az egész országban illetékes, a nemesi birtokügyekben kizárólagos kompetenciával bíró központi bíróságok rendszere¹⁴⁰ – kivétel nélkül megtalálhatók Magyarországon is. Nem világos ezek után, miért is kellene a késő középkori Magyar Királyság helyét a „gyenge” államok sorában kijelölni, és az állam fokozatos sorvadását vizionálni, elvégre ezen tényezők egyike sem változott meg sem 1437–1439-ben, sem később.

Nyilván nem véletlen, hogy sem az angol, sem a francia történetírásnak nincs külön szava a „rendi állam”-ra – helyesebben a német *Ständestaat*-ra, amelynek a magyar kifejezés is csak a tükörfordítása. Különösen figyelemre méltó ez az előbbi esetben, ahol a parlament legkorábban vált a politikai rendszer integráns részévé, mégsem jutna eszébe senkinek a középkori Anglia kapcsán „rendi állammól” beszélni, még kevésbé az angol királyi hatalom végzetes meggyengüléséről elmélkedni. Olyannyira nem, hogy az angol monarchia „mindent átjáró hatalmát” nyugat-európai szinten is kivételesnek szokás tekinteni.¹⁴¹ A „rendi állam” koncepciójához legközelebb még a hagyományos, 19. századi alkotmánytörténet áll, az a William Stubbshoz köthető „historizált állammodell”, amellyel, mint maga Engel is megjegyezte, az angol történettudomány igen hamar szembefordult, és mára teljesen idejét múlttá vált.¹⁴² Külön érdekes ezért, milyen közeli rokona a stubbsi alkotmánytörténet-felfogásnak Mályusz koncepciója, önző,

¹³⁹ *Rady, M.*: *Jagello Hungary* i. m. XLVII.

¹⁴⁰ *J. R. Maddicott*: *The Origins of the English Parliament, 924 – 1327*. Oxford 2010. 382., 385., 393., 397–398.

¹⁴¹ „The permeating authority of the English monarchy [...] with its common law and centralised structures of justice, and its close control of local office, was very unusual – at least for a territory the size of England” – *John Watts*: *The Making of Politics: Europe, 1300–1500*. Cambridge 2009. 126. Ugyanez minden további nélkül elmondható a középkori Magyarországról is.

¹⁴² *Engel P.*: *Vár és hatalom* i. m. 166.

hatalmi céljaik érdekében akár az állam területi integritásának felbontására is kész, de belső ellentétek miatt egységesen fellépni képtelen nagybirtokosokkal, megyei keretek közt – királyi támogatással – politikai fellépésre készülő köznemességgel és a politikai élet középpontjába állított parlamenttel.¹⁴³ Fontos ezért látni, hogy a „lancasteri alkotmányosság” (*Lancastrian constitutionalism*) tézise, vagyis annak feltevése, hogy a király hatalmát a képviselői intézmények bármiben korlátozták volna, mára meghaladottá vált.¹⁴⁴

Mindez világosan mutatja ugyanakkor, hogy a probléma nem magyar sajátosság. Ebben az esetben viszont talán nem teljesen reménytelen vállalkozás a kiutat is arrafelé keresni, amerre a hasonló cipőben járó országok történései már évtizedekkel ezelőtt megtalálták. Különösen akkor, ha, mint bizonyítani próbáltam, a magyar államfejlődés hagyományos modelljének alapjául a mai napig olyan előfeltevések szolgálnak, amelyeket vagy senki meg sem próbált tényekkel alátámasztani, vagy egyértelműen tévesek. (Ráadásul egytől egyig abból a német alkotmánytörténeti iskolából származnak, amely egyáltalán nem alkalmazható a magyar viszonyokra.) Ha egyszer a késő középkori magyar állam minden fontosabb ismérve több rokonságot mutat az angol államéval, mint mondjuk a németével¹⁴⁵ – utóbbiról elvégre nem nagyon lehet beszélni, dacára a történészek ismételt rehabilitációs kísérleteinek¹⁴⁶ –, akkor érdemes legalább megfontolni a hagyományos modell elvetését, és olyan értelmezések irányában nyitni, amelyek máshol működőképességnek mutatkoztak. Magam az alábbiakban az angol párhuzam lehetőségére hívnám fel a figyelmet, elsősorban a két állam alapstruktúráiban mutatkozó, fentebb említett hasonlóságok okán.

Egy új értelmezés nyomában

„Szokás volt abból kiindulni, hogy a főnemesség érdekei alapvetően szemben álltak a korona érdekeivel, míg a kisebb birtokosok és a hozzájuk hasonlóké érdekei nem, így aztán a korona az alacsonyabb társadalmi helyzetű alattvalóival szövetekezett a mágnások szeparatista törekvései ellenében” – olvassuk egy III. Richárd angol király uralkodását vizsgáló monográfiában, és mindjárt felseljlik előttünk a nagybirtokos arisztokráciával szemben a köznemességre támaszkodó Mátyás király

¹⁴³ Vö. *William Stubbs: The Constitutional History of England in its Origin and Development*. Vol. III. 2. kiadás. Oxford 1878.

¹⁴⁴ *Watts, J.: Henry VI i. m. 16.*

¹⁴⁵ Ha csak a fentebb előszámlált tényezőket nézzük, a Birodalom esetében sem területi, sem igazgatási, sem jogi egységről nem lehet beszélni.

¹⁴⁶ *Joachim Whaley: Germany and the Holy Roman Empire*. Vol. I. Oxford 2013. 25–39.; *Len Scales: The Shaping of German Identity. Authority and Crisis, 1245–1414*. Cambridge 2012. 53–97.

alakja. „Ma már azonban a hangsúly azon a tényen van, hogy a főnemesség és a király általában együttműködött, hogy az együttműködés mindkét fél érdekében állt, és ezért a konfliktus a normálistól eltérő állapot. Mindazonáltal a régi nézet továbbra is érezteti hatását. Konkrétan, még mindig adottnak szokás venni, hogy a főnemesség (nobility) és a köznemesség (gentry) koronához fűződő viszonya különbözött, amennyiben a köznemesség alapvetően fogékonyabb volt a király kérései iránt. A gondolat azon a feltételezésen alapul, hogy a főnemesség megválogathatta, kinek engedelmessé válik, mert nagyobb független hatalmat élvezett.”¹⁴⁷ A valóságban ez nem tekinthető jelentős választóvonalnak: „A legtöbb nemzedékben voltak a főnemességnek olyan tagjai, akiknek befolyása közvetlenül a királyi kegy gyakorlásából eredt. És, fordítva, a köznemességet jelentős részben megállapodott, független személyek alkották, akik számára a királyi szolgálatból eredő előnyök vonzóak voltak, de nem nélkülözhetetlenek [...]. Mind a fő-, mind a köznemesség körében voltak olyanok, akiket általános vélemény szerint különösen szoros kapocs fűzött az uralkodóhoz, mások együttműködtek vele, de különösebb elkötelezettség nélkül, és megint mások semmiféle érdeklődést nem mutattak iránta.”¹⁴⁸

Az együttműködés királyi hatalom és nagybirtokos főnemesség között ráadásul folytatódott a „Tudor abszolútizmus” idején is. VII. Henrik ugyanúgy nem próbálta meg felszámolni a főnemesség helyi hatalmát, ahogy elődei sem. Éppen ellenkezőleg: továbbra is a királyi hatalom legfőbb képviselőinek tekintette őket a helyi ügyekben.¹⁴⁹ Történetek persze változások, ezek azonban részben átmenetinek bizonyultak.¹⁵⁰ Amiből elég világosan következik, hogy a sikeres és eredményes királyi hatalomnak nem volt előfeltétele a nagybirtokosok „szeparatista” törekvéseinek megzabolázása, tekintettel arra, hogy ilyen törekvések normális körülmények között nem is léteztek. Ehhez képest, Mályusz szerint, Mátyás halála után a magyar fejlődés azért zuhant vissza a 15. század közepi szintre, mert a nagy király nem semmisítette meg „magát a nagybirtokot” – beérte azzal, hogy a köznemesség segítségével „intézményesen” korlátozta a főurak befolyását.¹⁵¹ A nagybirtok megsemmisítése, ezt Mályusz is belátta, „a korát megelőzően radikális” lépés lett volna. Valóban, ennyiben igazat adhatunk neki, erre ugyanis még évszázadokat kellett várni Európa nyugati felén is. Éppen ez bizonyítja azonban, hogy a hatékonyan működő államnak nem volt előfeltétele a nagybirtok

¹⁴⁷ *Rosemary Horrox: Richard III. A Study in Service. Cambridge 1991. 21.*

¹⁴⁸ Uo. 22.

¹⁴⁹ *Rosemary Horrox: Yorkist and early Tudor England. In: New Cambridge Medieval History. Vol. VII. Cambridge 1998. 494.*

¹⁵⁰ *Steven J. Gunn: Early Tudor Government, 1485–1558. Houndmills, Basingstoke 1995. 23–28. De vö. uo. 42.: „The effect of all the changes we have reviewed so far was not to destroy the power of the nobility, but to modify it.” Vö. még *Watts, J.: Making of Politics i. m. 344.**

¹⁵¹ *Mályusz E.: A magyar társadalom i. m. 382.*

„megsemmisítése”, illetve, fordítva: a nagybirtok fennmaradása nem vezetett szükségszerűen az állam elsorvadásához.

A „Whig constitutionalism” lerombolásának hosszú távú következménye Angliában egy másfajta „alkotmányosság” elméletének kidolgozása lett: egy olyan politikai berendezkedés, amely, mint láttuk, a berendezkedést alkotó tényezők együttműködésén alapult. Az együttműködés szükségessége a premodern állam rendelkezésére álló kényszerítő eszközök szűkös voltából eredt, aminek legfontosabb következménye közrend és magánhatalom egymástól elválaszthatatlan szimbiózisa. A központi hatalom – vagyis a király – parancsait helyi szinten olyan emberek hajtották végre, akik tisztségtől és hivattól független (bár esetenként azzal is összekötött) magánhatalmat gyakoroltak más emberek fölött: a nagybirtokos arisztokrácia és a köznemesség (gentry). A király természetesen rászorult a helyi szinten hatalmat gyakorló alattvalók közreműködésére, de e közreműködést normális esetben – vagyis az esetek döntő többségében – adottnak vehette, mert az egymásra utaltság kölcsönös volt: a nagybirtokos arisztokrácia sem tudta ellátni funkcióját működőképes királyi hatalom nélkül. Ráadásul birtokot, hivatalt és más kegyeket csak a király adhatott, ahogyan a társadalom birtokos rétegei számára létfontosságú igazságszolgáltatás sem működhetett király nélkül. Hasonló kölcsönösségen alapult az arisztokrácia és a köznemesség viszonya is, hiszen egyébként helyi szinten nem lehetett volna fenntartani a társadalmi békét.¹⁵²

Egy ilyen kényszerű szimbiózisban – amely addig tart, amíg a modern bürokratikus állam végleg magához nem vonja a társadalom ellenőrzésének és irányításának minden eszközét, vagyis jóformán a 18. századig és talán még azon is túl – nincs is értelme királyi hatalom, nagybirtokos arisztokrácia és köznemesség állandó „harcáról” vagy „szövetségéről” elmélkedni. Egyrészt azért, mert királyi hatalom és arisztokrácia, vagy királyi hatalom és köznemesség, vagy éppen arisztokrácia és köznemesség bármilyen viszonya eleve értelmezhetetlen, ha ezeket tagolatlan kategóriáknak tekintjük. Ugyanaz a személy egyszerre lehet tagja a királyi udvarnak, egy főnemesi kíséretnek, de egyben grófsága/megyéje vezetésének is, miközben persze földesúr is. Másrészt, mivel a kölcsönös egymásra utaltság miatt valamennyi tényező számíthat a másik együttműködésére, nincs arra szükség, hogy az együttműködést folyamatosan meg kelljen vásárolni: kegyek osztogatásával, adományokkal vagy a köznemesség helyi hatalmának növelésével. Amiből nem következik, hogy ne kellene alkalmasint meghallgatni és orvosolni azon panaszokat, amelyeket a rendszer – minden társadalmi rendszer – időről időre kitermel magából. De nem a konfliktus alkotja a rendszer lényegét. Ahogy az országgyűlés sem.

¹⁵² *Christine Carpenter: Locality and Polity. A Study of Warwickshire Landed Society, 1401–1499.* Cambridge 1992. 1–10., 281–291.

Az angol parlament befolyását a 13. század utolsó évtizedében kezdődő hosszú háborús periódus alapozta meg, amely elengedhetlenné tette, hogy a király a korábnál mélyebben nyúljon alattvalóinak pénztárcájába. Cserébe előbb a főurak, majd a parlament alsóházában ülő gentry és városi követek az uralkodó elé terjesztették sérelmeiket és kívánságaikat, amelyeket utóbbi törvényekkel orvosolt (*remedial legislation*).¹⁵³ A két fél – az uralkodó, illetve a parlamentben képviselt társadalmi rétegek – közötti egyeztetési mechanizmus ilyen módon lehetőséget adott a parlamentnek a törvényhozás befolyásolására, és ebben az értelemben alapvetően módosította az angol politika alapját és egyensúlyát. Nem módosította azonban az állam *jellegét*. „Kétségtelen, hogy a 15. századra a király általában alá volt vetve a törvényeknek, hogy magukat a törvényeket a lordok és az alsóház hozzájárulásával hozták a parlamentben, és hogy a király köteles volt az alsóház jóváhagyását kérni az adókivetéshez. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a hatalom, amellyel a törvényeket hozták, megszüntették és fenntartották, és amely az adókivetést kezdeményezte [...], a király hatalma volt, még ha az alattvalók tanácsán alapult is. [...] A király személyes akarata volt az egyetlen nélkülözhetetlen előfeltétele minden legitim kormányzati intézkedésnek. Ez azt jelenti, hogy egy fontos értelemben a királyt nem korlátozta semmi. Normális körülmények között az országában nem lehetett neki ellenállni, mivel uralkodása alatt minden az ő személyes akaratán alapuló hatalma révén történt.”¹⁵⁴

A parlament állandósulásával beállott változás jelentőségét és következményeit könnyű eltúlozni, „különösen, ha a történész a parlament szerepének növekedését együtt szemléli azokkal a trónfosztásokkal, amelyek Angliában történtek 1327 és 1485 között. Valójában a késő középkor sikeres uralkodói, mint III. Edward (1327–1377) és V. Henrik (1413–1422) éppen azt bizonyították, hogy mekkora politikai hatalom – és mennyi anyagi előny – származhat a koronára nézve az új berendezkedésből; nagyon fontos továbbá hangsúlyozni, hogy a késő középkori parlamentek nagyon ritkán próbálták kiterjeszteni ellenőrzésüket a végrehajtó hatalomra, vagy elérni a királyi tisztségviselők elszámoltathatóságát, akár a pénzügyi, akár más állami hivatalokban”.¹⁵⁵ Amint egy másik neves angol történész fogalmazott: „Ahelyett, hogy korlátozta volna a korona hatalmát, a politikai nemzet bővülése egyenesen növelte azt: új pénzügyi és katonai erőforrásokkal látta el, fokozta annak hatalmát helyi szinten, és új technikákat vezetett be a kormányzásba. Ennek megfelelően, ahogy a politikai társadalom bővült, úgy nem egyre kevésbé, hanem egyre inkább szüksége volt a királyság intézményére:

¹⁵³ Mark Ormrod: England in the Middle Ages. In: The Rise of the Fiscal State in Europe, c. 1200–1815. Ed. Richard Bonney. Oxford 1999. 19.

¹⁵⁴ Watts, J.: Henry VI i. m. 16–17.

¹⁵⁵ Ormrod, M.: England in the Middle Ages i. m. 20.

hogy legyen, aki kegyet és hatalmat oszt, szabályozza és kibékíti a feszültségeit, irányítást és tekintélyt biztosít.”¹⁵⁶

Igen hasonló megállapításokkal lehet találkozni a késő középkori francia történelem vonatkozásában is – természetesen fontos különbségekkel, hiszen a rendi gyűlés, a korai kezdetek után, egészen más pályát futott be Franciaországban, mint Angliában. Ettől függetlenül világos, hogy Franciaországban 1500 tájára a királyi hatalom ugyanúgy nem gyűrte maga alá a partikuláris erőket, ahogyan Angliában – vagy Ferdinánd és Izabella Spanyolországában – sem.¹⁵⁷ „Dacára a történészek által sokáig osztott nézetnek, az 1450 után új erőre kapó monarchia nem tekinthető központosított államnak, amelyet a szolgálata iránt elkötelezett tisztviselők hierarchikus testülete működtetett. Ellenkezőleg, a tartományok fokozatos felszámolása és a hatalomnak a király személyében történő összpontosítása egy olyan földrajzi és intézményi decentralizációt kényszerített ki, amely tiszteletben tartotta a tartományi partikularizmus erejét.”¹⁵⁸ A kormányzás továbbra is királyi hatalom és partikuláris erők konszenzusán alapult tehát, de, ahogy korábban is, az erőviszonyok egyértelműen az előbbinek kedveztek. „A kormányzás gyakorlati valósága Angliában és Franciaországban is úgy írható le, hogy bár az uralkodók válsághelyzetben kénytelenek voltak elfogadni az alsóház követeléseit (*Angliában*), illetve reformrendeleteket kibocsátani (*Franciaországban*), ezeket az engedményeket gond nélkül figyelmen kívül lehetett hagyni, amint a válság elmúlt. A reformbizottságok csak akkor fejthettek ki tartósabb befolyást, amikor az abnormális körülmények is tartósan fennmaradtak, és szükségessé tették a rendi gyűlések ismételt összehívását.”¹⁵⁹ Amint a baj elmúlt, az uralkodó viszonylag könnyen megfeledezhetett a kényszerű engedményekről. Röviden megfogalmazva, a rendek intenzívebb politikai fellépése nem *oka*, hanem minden esetben *következménye* volt a királyi hatalom válságának.

Mindebből több fontos következtetés is adódik. Az egyik, hogy a 15. század végére modern formájukat lassan elnyerő nyugati monarchiák, bár sok szempontból kétségtelenül hatékonyabb kormányzati struktúrákat működtettek, mint korábban, egyáltalán nem a területi és rendi partikularizmus romjain épültek fel. Ezért nem állíthatóak szöges ellentétbe a magyar fejlődéssel azon az alapon, hogy itt a partikularizmus – egyébként sohasem létezett – rendi formája

¹⁵⁶ *Gerald Harriss: Political Society and the Growth of Government in Late Medieval England. Past and Present* 138. (1993) 1. sz. 56.

¹⁵⁷ Vö. *Engel P.: Szent István birodalma* i. m. 307.

¹⁵⁸ *Chevalier, B.: The Recovery of France. In: New Cambridge History* i. m. 419–420.; *Watts, J.: Making of Politics* i. m. 344. (Kaszttília)

¹⁵⁹ *Christopher Fletcher: Political Representation. In: Government and Political Life in England and France, c. 1300–c. 1500. Eds. Christopher Fletcher – Jean-Philippe Genet – John Watts. Cambridge* 2015. 230.

diadalmaskodott volna a monarchia felett. Másodsor, a rendi (ország)gyűlés rendszeressé válása nem egyenlő a királyi hatalom meggyengülésével, még kevésbé valamiféle „köztársasági” államformával; éppen ellenkezőleg, egy olyan szilárd alapokkal rendelkező államban, amilyen például Anglia volt, egyenesen lehetőséget nyújtott az uralkodónak hatalma további bővítésére, folyamatos dialógusban a politikai társadalommal. Harmadsor, az uralkodó és a politikai társadalom konszenzuson alapuló együttműködésében beálló zavarokat általában nem a nagybirtokos arisztokrácia önző hatalmi törekvései okozták, hanem a királyi hatalom válsága: uralkodásra alkalmatlan (mint például VI. Henrik Angliában vagy VI. Károly Franciaországban) vagy éppen túlságosan is autokratikus uralkodók (mint II. Richárd vagy XI. Lajos) személyében. Amint éppen ezek a példák mutatják, a monarchikus rendszerek működtetésében szükségszerűen kulcsszerepet játszott a király személyisége. Valószínű ezért, hogy a Mátyás és II. Ulászló korabeli politikai viszonyok közötti különbségek okát jelentős részben a két uralkodó markánsan eltérő személyiségében és ebből következően eltérő hatalomgyakorlásában kell keresnünk, nem pedig abban, hogy Ulászló megválasztását követően egy csapásra uralomra jutott Magyarországon „a partikularizmus rendi formája”. Amint az ellene szervezett lázadások és összeesküvések mutatják, Mátyást visszafogni próbálták a rendek, míg Ulászlót inkább aktívabb uralkodásra ösztönözní – elsősorban arra, hogy személyesen vegyen részt az oszmánellenes háborúban.

Visszatérve a királyi birtokok és a királyi hatalom összefüggésének problémájára, fontos hangsúlyozni, hogy a honor-rendszert illetően magát a struktúrát azonosító és elemző Engel Pál volt az, aki rámutatott annak archaikus voltára.¹⁶⁰ Egy olyan politikai-kormányzati rendszerről volt szó, amely az Anjouk magyarországi uralkodásának idejére eltűnt Nyugat-Európából – nem tűnt el viszont az erős királyi hatalom, ami így önmagában kérdésessé teszi a kettő közötti szoros összefüggést. A honor formájában kormányzott óriási birtokvagyon gyakorlatilag hódítás révén került Anjou Károly kezére, olyasformán, csak lassabban, mint Anglia Hódító Vilmos birtokába, és az a tény, hogy Károly a riválisaitól elfoglalt rengeteg várat nem osztogatta szét hívei között – helyesebben szólva, akár csak Vilmos, honor formájában bízta rájuk – nyilván a király trónra lépésének és politikai-katonai felülkerekedésének körülményeivel magyarázható. Aligha lehet azonban véletlen, hogy fia és utóda, I. Lajos, már megkezdte a királyi várak és uradalmak apasztását, ha ennek mértéke egyelőre korlátozott is maradt.¹⁶¹

¹⁶⁰ „Kitűnt azonban, hogy ez a rendszer valójában egyáltalán nem »sajátos«, és inkább csak késői előfordulása az, ami meglepő [...]. Magyarországi szereplése [...] nem elszigetelt jelenség, hanem egy elterjedt, kezdetleges politikai szervezeti formának egyik késői megnyilvánulása.” – *Engel P.*: Honor, vár, ispánság i. m. 103.

¹⁶¹ *Engel P.*: Vár és hatalom i. m. 175–176.

Hosszú távon azonban, éppen archaikus jellege miatt, a honor-rendszer eltűnése ugyanúgy szükségszerű volt, mint Nyugat-Európában a klasszikus „feudalizmusé”. Az, hogy ez a folyamat Magyarországon Zsigmond király uralkodásának első néhány esztendejében, földcsuszamlásként ment végbe, sajátos jelenségnek tekinthető, de a végeredmény szempontjából mellékes körülmény. Mint éppen Mátyás király uralkodása bizonyítja, önmagában ettől a magyar állam jellege még nem változott meg: a király nem vált szükségszerűen a nagybirtokos arisztokrácia foglyává, de még csak egyenrangú társává sem az uralkodásban. Ez akkor is tény marad, ha egyébként elfogadnánk a Jagelló-kori „rendi anarchia” hipotézisét. Utóbbi ugyanis, Mátyás uralkodásának fényében, egyértelműen a Jagelló királyok uralkodói alkalmatlanságának volna tulajdonítható, nem pedig a Magyar Királyság strukturális gyengeségének.

Ugyancsak Engel hívta fel a figyelmet arra a nagyon fontos tényre, hogy a honor formájában átengedett uradalmak bevételeivel a felügyeletükkel megbízott tisztségviselő rendelkezett, vagyis a kincstár számára semmiféle gazdasági hasznot nem hajtottak. Mi több, a királynak járó jövedelmek – kitüntetetten a kamara haszna – egyáltalán nem illette meg a honor birtokosát.¹⁶² Az Anjou uralkodóknak, különösen Lajosnak, szüksége sem volt a királyi birtokokból befolyó jövedelmekre, hiszen a költségesebb hadivállalkozásokat, amelyek egyedül terhelték meg jelentős mértékben a költségvetést a korban, egyfelől az alkalmanként már ekkor is kivetett hadiadóból, másfelől az aranytermelésből származó jövedelmekből finanszírozták.¹⁶³ Ez jól mutatja, hogy a királyi hatalom ereje már az Anjou-korban sem mérhető pusztán a királyi várak és uradalmak számbeli túlsúlyával. Kérdés ezért, hogy egyáltalán használható-e ez a mutató a királyi hatalom nagyságának bármiféle indikátoraként. Ez ugyanis azon a feltételezésen alapul, hogy a mágnásvagonok kialakulásával automatikusan megkezdődik királyi hatalom és arisztokrácia párviadala, amely ettől kezdve Mohácsig (és azon túl is) megszabja a magyar történelem – és a magyar állam – jellegének alakulását. Láttuk azonban, hogy ez nem feltétlenül igaz, illetve abban a formájában, ahogyan Mályusz Elemér próbálta igazolni, biztosan nem az.

Nagyon fontosnak tartom megismételni, hogy Mályusz Elemér máig hivatkozott és használt következtetéseinek többségét az 1437 és 1458 közötti időszak vizsgálatából vonta le, amelyik távolról sem tekinthető normálisnak. Az időszak, ennyiben Mályusznak kétségtelenül igaza van, döntő szerepet játszott a magyar országgyűlés mint intézmény állandóvá válásában. De ez nem azért történt, mert

¹⁶² Engel Pál: A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. In: *Üő*: Honor, vár, ispánság i. m. 83.

¹⁶³ Engel P.: Szent István birodalma i. m. 159–160.

előbb Hunyadi, majd trónra lépett fia az országgyűlés révén tudatosan akarta bevonni a köznemességet „az állam sorsát irányító tényezők” közé, hogy ellensúlyozni tudják a nagybirtokosok szeparatista törekvéseit. Hanem azért, mert a Habsburg Albert korai halálát követő kettős királyválasztás, majd V. László uralkodásra alkalmatlansága lehetetlenné tette a királyi hatalom működését, és ezt a helyzetet rendhagyó eszközökkel kellett orvosolni. Nagyon hasonló helyzet állt elő 1516 után, amikor a tízesztendő II. Lajos lépett Magyarország trónjára. Figyelemre méltó ezért, hogy a magyar „rendi anarchia” legtöbb jelét éppen ebben a két korszakban: 1439 és 1458, illetve 1516 és 1526 között szokták azonosítani a történészek. Abban a két korszakban tehát, amikor uralkodásra alkalmas király hiányában szó sem lehetett a királyi hatalom normális működéséről, és így alkalmatlanok arra, hogy a magyar állam jellegének megítéléséhez alapul szolgáljanak.¹⁶⁴ A helyzet nem magyar sajátosság: a rendi mozgalmak máshol is a királyi hatalom (az uralkodó átmeneti alkalmatlansága vagy hiánya miatti) paralízise következtében erősödtek meg, de megerősödésük éppen ezért szinte mindig átmenetinek bizonyult.¹⁶⁵

Abban is igaza van Mályusznak, hogy a rendkívüli adó országgyűlésen történő kivetése is a Zsigmond halálát követő időszakban vált általános elvvé; de nem azért, mert ezt a „megyéjében szervezkedő” köznemesség valósággal kikényszerítette, hanem mert királyi hatalom hiányában a lehető legszélesebb társadalmi konszenzussal lehetett csak biztosítani az adó behajtását. Magyarországon, akárcsak Franciaországban, a rendkívüli adó a királyi hatalom válsága miatt vált gyakorlatilag rendszeressé; abban azonban már inkább Angliával mutat hasonlóságot a magyar helyzet, hogy az országgyűlés a királyi hatalom teljességének helyreállítása után is a politikai rendszer integráns része maradt. De nem mint a „rendi anarchia” eszköze és formája, ahogy Engel vélte. Az országgyűlés ugyanis Magyarországon ugyanúgy nem volt a „rendek intézményesített döntési szerve”, ahogyan a Nyugat „erős” monarchiáiban sem. A szó szoros értelmében egyáltalán nem volt döntési szerv, nem volt „alkotmányos” szerepe; „a rendi gyűléseknek sem törvényes hatalmuk, sem világos szándékuk nem volt arra, hogy akadályozzák a király tevékenységét”.¹⁶⁶ Pontosán ezért tehette meg a király, hogy figyelmen kívül hagyja a határozatait. És nemcsak az erőskezű Mátyás uralkodása idején,

¹⁶⁴ Lajos ugyan apja halála után elvben teljes jogú uralkodó volt, nyilvánvaló, hogy nem tudta gyakorolni a királyi hatalom teljességét. 1521 után pedig az akuttá váló oszmán fenyegetés olyan mértékben nyomta rá a bélyegét az ország kormányzására, ami kizárja az összehasonlítást bármelyik korábbi időszakkal.

¹⁶⁵ *Watts, J.*: Making of Politie i. m. 352.

¹⁶⁶ *Philippe Contamine – Olivier Guyotjeamin – Régine Le Jan*: Histoire de la France politique. Vol. I. Le Moyen Age: le roi, l’Eglise, les grands, le peuple, 481 – 1514. Paris 1996. 374.

hanem korábban és később is. „[A későbbi II. Lajos] koronázásakor, 1508-ban megígérte Ulászló, hogy idegenre, főleg Miksa császárra nem bízta fiát, ha az nagykorúsága előtt nyeri el a trónt. De éppen az országgyűléseken vívott hosszú küzdelmek mutatták meg a rendeknek, *mennyire lehet bízni a papíron lévő biztosítékokban*. Halála előtt Ulászló e téren az utolsó példát szolgáltatta nekik. Halálos ágyán az urakra bízta fiát, arra buzdította őket, hogy tartsák meg a németekkel kötött szerződést.” Az idézet a II. Lajos-korabeli országgyűléseket vizsgáló Szabó Dezsőtől származik,¹⁶⁷ de láttuk, hogy Kubinyi András egészen hasonló következtetésekre jutott a Jagelló királyi hatalom elemzése kapcsán. Vagyis a magyar uralkodónak még a magyar királyi hatalom feltételezett mélypontján is lehetősége volt egyszerűen figyelmen kívül hagyni az országgyűléseken hozott „törvényeket” – egyszerűen azért, mert ezek a dekrétumok nem egy alkotmányos monarchia képviselői gyűlésein közösen elfogadott törvények voltak.

Ebből a szempontból érdemes mérlegelni az 1437–1439. évi „rendi fordulatot”, amelyik Mályusz és Engel szerint döntő csapást mért a királyi hatalomra, illetve véglegesen átalakította az ország kormányzatának szerkezetét. Hogy a „fordulaton” részben pozitívnak tekintjük, mint Mályusz, amennyiben a rég várt szerephez juttatta a köznemességet, vagy tragikusnak, mint Engel, mert hosszú távon megpecsételte az ország sorsát – teljesen mindegy. Mégpedig azért, mert 1437–1439-ben semmilyen fordulat nem történt Magyarország hatalmi struktúrájában.¹⁶⁸ De akkor mi történt pontosan? Engel szerint Albertnek a választási feltételek értelmében „vállalnia kellett azt is, hogy gyakorlatilag minden politikai döntésben, a királyi jövedelmek felhasználásától kezdve a tisztségek betöltéséig, csakis a főpapok és a bárók hozzájárulásával fog eljárni, ami annyit jelentett, hogy a hatalom teljes egészében a királyi tanács ellenőrzése alá került”.¹⁶⁹ Ehhez képest, ugyancsak Engel szerint, az Anjou-korban, a magyar királyi hatalom fénykorában, „Magyarország sorsát a király irányította családja tagjaival és a fő egyházi és világi méltóságokkal, a püspökökkel és a bárókkal egyetértésben. Együtt határozták meg a királyság külpolitikai irányvonalát, együtt döntöttek arról, béke lesz-e vagy háború [...]. Közösen intézkedtek az ország belső ügyeiben is. Fontosabb határozatait a király mindig előkelőinek hozzájárulásával, „a főpapok és bárók tanácsából” hozta meg.”¹⁷⁰ Az országnagyok – vagyis a királyi tanács – szava egyebek mellett érvényesült a honorok szétosztásánál, más szóval a *tisztségek betöltésénél*.¹⁷¹ Az Engel által leírt helyzet mást, mint a királyi hatalom „tanácsai ellenőrzését”,

¹⁶⁷ Szabó D.: Magyar országgyűlések i. m. 2–3.

¹⁶⁸ Vö. Tringli I.: A rendiség és a Szent Korona-tan i. m. 31.

¹⁶⁹ Engel P.: Szent István birodalma i. m. 234.

¹⁷⁰ Uő: Honor, vár, ispánság i. m. 105.

¹⁷¹ Uo. 106.

nem jelenthet. Ebben az esetben viszont vagy azt kell feltételeznünk, hogy már az Anjou-monarchia is végzetesen gyenge volt, hiszen alá volt vetve a főurak ellenőrzésének, vagy azt, hogy 1437-ben az égvilágon semmilyen lényegi változás nem történt a Magyar Királyság hatalmi szerkezetében.

Feltehetjük persze, mint Engel is tette, hogy a döntő változás másfél évvel később következett be, 1439 májusában, amikor a „forradalmi” országgyűlés a hatalmat már „nem a királyi tanácsnak, hanem kifejezetten a parlamentnek juttatta”. A dekrétumnak¹⁷² kétségkívül lehetséges egy ilyen olvasata, amennyiben azokat az Engel által joggal bírált hagyományos alkotmánytörténeti megközelítés keretei között értelmezzük. Ha azonban kilépünk közülük, rögtön szembetűnik, hogy az 1439. májusi dekrétumot, az erős magyar királyi hatalom sírfeliratát, a trónra lépő Mátyás király 1458-ban – egyetlen jelentéktelen pont kivételével – megerősítette. Vagyis forma szerint alávetette magát mindazoknak a korlátoknak, amelyeket a „parlament” állított a királyi hatalom útjába. Hogy aztán e korlátokat a gyakorlatban mennyire érezte magára kötelezőnek, illetve a királlyal „együtt kormányzó” rendek mennyire tudták azokat ráerőltetni Mátyásra – nos, ezzel kapcsolatban már láttuk Fraknoi Vilmos és Kubinyi András frappáns megállapításait a király „törvénytisztletéről”. Elég valószínű ezért, hogy a törvényesen megkoronázott Albert, amennyiben nem hal meg néhány hónappal később, épp annyira hagyta volna magát korlátozni az 1439. májusi dekrétum által, mint Mátyás vagy II. Ulászló, akik Alberthez hasonlóan „alávetették magukat” a rendek akaratának.¹⁷³

Botorság lenne ugyanakkor azt állítani, hogy Zsigmond uralkodásának első esztendeiben folytatott adománypolitikája következmények nélkül maradt. Nyilvánvaló, és hosszú távon meghatározó következménye volt egy olyan nagybirtokos arisztokrácia megszületése, amelyen korábban nem létezett

¹⁷² DRH 1301–1457. 286–300.

¹⁷³ Csupán egyetlen példa: a „gyengekező” Ulászlónak 1492-ben megtiltották, akárcsak korábban Albertnek és Mátyásnak, hogy birtokokat adományozzon külföldieknek, arra érdemes magyar ország-lakosoknak pedig csak száz jobbágytelekig tehetett adományt, azon felül csak a főpapok tanácsával. A királyt annyira kötötte a törvény, hogy három évvel később egy újabb országgyűlési rendelkezés érvénytelenné nyilvánította azokat az adományokat, amelyeket Ulászló az 1492-es törvény ellenében tett vagy tenni készült. Végül, újabb három esztendő múltán, teljesen eltörölték az uralkodó adományozási jogának korlátozását, holott azt, a többi rendelkezéssel egyetemben, eredetileg „örök érvényűnek” szánták. Lásd *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. 1490–1526.* Eds., trans. Péter Banyó – Martyn Rady. Idyllwild–Bp. 2012. 7., 57., 107. Ezért fölösleges, legalábbis bizonyos szempontból, azon elmélkedni, hogy egy-egy dekrétumon belül melyik törvénycikk mögött milyen társadalmi rétegek befolyása húzódik meg (vö. *Engel P. – Kristó Gy. – Kubinyi A.: Magyarország története i. m. 350.*, az idézett törvénycikkek kapcsán Kubinyi fejtegetéseit), hiszen, bárki állt is egy-egy törvény mögött, normális helyzetben egyedül az uralkodón múlt, hogy betartja-e azt. Arra, hogy Mátyás 1464-ben „alávetette magát a rendek hatalmának” (!) lásd *Hóman B. – Szekfű Gy.: Magyar történet i. m. 492.*

Magyarországon. Ez ugyanakkor az adománypolitika társadalmi vetületeként értelmezendő, amely elsősorban a nemesség társadalmi rétegződésére volt hatással; ebből automatikusan nem következik, hogy az ország politikai szerkezete is átalakult volna. Ezt, éppen Mályusz gondolatmenete alapján, azért szokás gondolni – és azért gondolta maga Engel is –, mert a nagybirtokos arisztokráciáról feltételezni illik, hogy helyzeténél fogva szemben állt a királyi hatalommal, és minden áron annak korlátozására, adott esetben megroppantására törekedett, hogy a „királyi felségjogok” uzurpációjával bővítse és függetlenítse a saját területi hatalmát. Ez tehát egy előfeltevés csupán, amit bizonyítani kellene, mielőtt a késő középkori magyar államfejlődés alapvető sajátosságaként kezelhetnénk. Addig indokolatlan a honor-rendszer felbomlását és a világi nagybirtok megerősödését, a királyi váruradalmakkal szemben túlsúlyra jutását az állam meggyengülésével és a rendi anarchiával azonosítani. És ugyancsak indokolatlan „rendi államról” beszélni a szó eddig használt értelmében: az országgyűlés kétségtelenül fontos szerepet játszott a 15. század közepétől, de nem mint a királyi hatalmat korlátozó tényező, és főképpen nem mint a köznemesség vélelmezett eszköze a nagybirtokos arisztokrácia korlátozására és a királyi hatalom erősítésére.

Kérdés persze, indokolt-e egyáltalán akár az angol, akár a francia példát használni a magyar viszonyok értelmezéséhez? Ám a kérdést így is feltehetjük: miért indokoltabb a német – vagy, mint Engel (és korábban Szekfü) tette, a lengyel – példát használni, mint az angolt vagy a franciát? Mi bizonyítja, hogy a magyar állam fejlődése akár a legcsekélyebb mértékben rokonítható a német vagy a lengyel úttal? Mi hasonlítja a 18. századi lengyel állam válságjelenségeit a Magyar Királyság helyzetéhez a 15–16. század fordulóján, eltekintve attól a történelmi akarattól, amelyik okvetlenül bele akarja látni előbbi az utóbbiba? Ha mindazok a tényezők, amelyekben a történészek hagyományosan a magyar állam területi széttagozódásának jeleit vélték azonosítani, valójában nem léteztek, ha a királyi hatalmat normális esetben nem tudta, de legfőképpen nem is akarta korlátozni senki, és így a megmentésére sem kellett sietnie senkinek, és egyébként minden ismert tényező a magyar állam erős kohézióját sejteti, miért kellene folyamatosan széthullást vizionálni? Nem volna célszerűbb a „rendszerbe kódolt” harc helyett a dialógusra, a politika bázisának kiszélesedésére helyezni a hangsúlyt, amint azt az „erős” nyugati monarchiákkal foglalkozó történészek is teszik?¹⁷⁴

Függetlenül attól, hogy a jövőben milyen paradigma keretei között folytatódik majd a késő középkori magyar állam jellegének vizsgálata és értelmezése, és ugyancsak függetlenül az általam felvetett angol analógia használhatóságától,

¹⁷⁴ Vö. *Watts, J.: Making of Politics* i. m. 352–353.

annyi talán bátran leszögezhető, hogy az a hagyományos megközelítés, amelyet legrészletesebben és legtisztábban Mályusz Elemér írásai képviselnek, biztosan nem tartható. És nem tarthatóak a Mályusz megállapításaira épülő következtetések sem, különösképpen a Magyar Királyság 15. század közepi átalakulása „rendi állammá”, a királyi hatalom megmentésén dolgozó köznemességgel vagy anélkül. Az országgyűlések rendszeressé válása, ahogy Nyugat-Európában, úgy Magyarországon sem gyengítette meg szükségszerűen a királyi hatalmat, és az országgyűlés még jó ideig nem vált „intézményesített döntési szervvé”. Valószínű ezért, hogy az ország 1526 előtti, alkalmanként megnyilvánuló és semmiképpen sem rendszerszintű válságjelenségeinek okait egészen másutt kell keresni. Egész pontosan az oszmán fenyegetésben, amely egyrészt döntő szerepet játszott abban, hogy Magyarország a 15. század közepétől hagyományos „domaniális államból” (*domain state*) „fiskális állam” (*fiscal state*) lett,¹⁷⁵ másfelől viszont 1526 és főleg 1541 után teljesen más irányt szabott az ország történetének. Egyáltalán nem biztos, de még csak nem is valószínű, hogy az oszmán hódítás nélkül Magyarország, a középkori Európa egyik legstabilabb országa, valaha is az állami és területi széttagozódás sorsára jutott volna. A dezintegráció nyomainak kutatása helyett a jövőben helyesebb volna éppen ennek a kivételes kohézióknak az elemeire és forrásaira irányítani a figyelmet, és ennek keretein belül meghatározni királyi hatalom, nagybirtokos arisztokrácia és köznemesség helyét, szerepét és kölcsönös viszonyát.

MONARCHY OR ‘STATE OF ESTATES’?

Reflections on the Late Medieval Hungarian State

by Tamás Pálosfalvi

SUMMARY

The dominant current regarding Hungarian historiography in the twentieth century has always argued that the Hungarian Kingdom in the later Middle Ages was occasionally liable to territorial disintegration due to the separatist ambitions of the magnates. Elemér Mályusz, in particular, demonstrated in a series of highly influential studies, which still dominate the relevant research today, that after the reign of Sigismund of Luxemburg (1387–1437), and due to the emergence of an aristocracy with landed wealth unprecedented before, the character of the Hungarian state changed decisively. Thereafter, the

¹⁷⁵ *Winfried Schulze*: The Emergence and Consolidation of the ‘Tax State’ I: The Sixteenth Century. In: *Economic Systems and State Finance. The Origins of the Modern State in Europe, 13th to 18th Century*. Ed. Richard Bonney. Oxford 1995. 261–279.

King would have been forced to seek the support of the middling nobility in order to exert effective authority. Following in the footsteps of Mályusz, Pál Engel argued that the Hungarian Kingdom was fatally weakened after 1439 by the emergence of the 'system of estates', a decline that was only temporarily halted by the strong rule of Matthias Corvinus. The present study proves that the evidence cited by Mályusz, and the conclusions built on them by Engel, cannot be sustained, and that the institutionalization of parliament after 1439 did not necessarily involve any basic transformation of the Hungarian state.